

KUR'ÂN PERSPEKTİFİNDEN ŞÛRÂ

SHURA FROM THE PERSPECTIVE OF THE QUR'AN

İnönü Üniversitesi TİB Doktora Öğrencisi Müftü Şemsettin KARCI

Diyaret İşleri Başkanlığı

eposta: semsettinkarci44@hotmail.com

ORCID NO: 0000-0002 5638-6487

ATIF: Karcı, Şemsettin, “Kur’ân Perspektifinden Şûrâ”, Hikmet Yurdu, YIL: 13, CİLT: 13, SAYI: 26, ss.217-318

ÖZ:

İlahi vahiy, insana en doğru olanı ve olması gerekeni söylemektedir. İnsan hayatının önemli cephelerinden birisi de insan hayatı ile yaşıt olan yönetim mekanizmalarıdır. Kur’ân, idarelerin şeklini değil, nasıl olması gerektiğini belirtir. Adaletli idari sistemin, şûrâ /danışma esasına dayandığını söyler. Bu makalede şûrâ kavramı, dil yönünden incelendi. شور “Ş-v-r” kökünden türeyen “teşâvur ve şûrâ” kelimeleri ile bunların Kur’ân’daki kullanımlarının geçtiği üç âyet-i kerime ele alındı. Kelimenin kök anlamı ile Kur’ân’daki mana örgüsünün arasındaki ilişki araştırıldı. Şûrâ ve açılımları, tefsirler aracılığıyla belirlenmeye çalışıldı. Şûrâ, nüzûl öncesi, nüzûl dönemi ve nüzûl sonrası olmak üzere üç aşamalı olarak tetkik edildi. Nüzûl öncesinde Daru’n-Nedve, Nâdî, Şa’b, Mele’ gibi Arap cahiliyesinde meriyette olan şûrâ kurumlarına temas edildi. Nüzûl döneminde, üç âyet-i kerime klasik ve modern tefsirler ışığında incelendi. Nüzûl sonrası şûrâ’nın çağdaş kavramlar ile arasındaki anlam yakınlığı/benzerliği incelendi. Ferdî, ailevî ve idarî istişâre olarak sınıflandırdığımız şûrâyı, Kur’ân’dan ve Hz. Peygamberin hayatından örneklerle gösterdik. Asr-ı saadetteki örneklemelerle konu daha da somutlaştırılmıştır. Ayrıca, şûrânın yöneten ve yönetilen arasındaki iletişim kanalı rolü, insanların alınan kararlara ortak etme, diktatörlüğü engelleme gibi boyutları incelendi. Çalışmada şûrâ ile ilişkili kavramlara temas edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Şûrâ, İstişâre, Kur’ân, Toplum, Yönetim, Toplumsal İlişkiler

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Types: Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Received: 31 Ocak/January 2020

Kabul Tarihi / Accepted: 17 Şubat /February 2020

Yayın Tarihi / Published: 01 Temmuz/ July 2020

Yayın Sezonu / Pub Date Season: Temmuz-Aralık /July-December

Cilt/Volume: 13 Sayı / Issue: 26 Sez / Pub Date: Temmuz-Aralık, 2020/2 Sayfa / Pages: 287-318

İntihal / Plagiarism: Bu makale, iThenticate intihal programıyla tarandıktan sonra, iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi. / This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software.

ABSTRACT

Divine revelation shows human the right way. One of the humanitarian aspects of life is management. The Qur'an does not specify the form of the administrations, it states how it should be. It says that the fair administrative system is based on şûrâ /counciling. In this article, the concept of shura is examined in terms of language. The concepts of mutual consultation and shura derived from the root of شور "Ş-v-r" and their derivatives in the Qur'an were discussed together with three verses. The relationship between the root meaning of the word in the Qur'ân has been investigated. Shurâ and its expansions were tried to be determined through tafsirs. Shurâ was examined in three stages as pre-nuzûl, nuzûl period and post nuzûl. Prior to Nüzûl, the shura institutions that were in force of the Arab ignorance such as Daru'n-Nedve, nâdî, sha'b, mele were contacted. During the nuzûl period, three verses were examined in the light of classical and modern tafsirs. In the post-nuzûl period the closeness/similarity of the meaning between shura and the contemporary concepts was examined. We have shown the shurâ which we classify as individually, familiarly and administrative consultation with the examples of the Qur'ân and the life of the Prophet. The subject was further embodied by the examples in the century of Sa'adah. In addition, the dimensions of the communication channel between the manager and managed of the shura, such as sharing people in discussings, preventing dictatorship were examined. In the study, the concepts related to shura were touched.

Key Words: Council (Shurâ), Consultation, Qur'ân, Society, Management, Social Relations.

Giriş

Şûrâ, Türkçe ifadesi ile "ortak aklın gücü" demektir. Ortak sorunlara kollektif bakış açısıyla bakarak güçleri birleştirmenin adıdır. Kur'ân; "Her bilen üzerinde bir bilen vardır" (Yûsuf 12/76), "Şâyet bilmiyorsanız bir bilene sorunuz" (Nahl 16/43) emri ile şûrâ, istişâre ve danışma mekanizmasına işaret etmektedir. "Akıl, akıldan üstündür" atasözü bu kavramsal çerçeveye tam uymaktadır. Böylece şûrâ, bir hakikati, güçlerin birleştirilmesi sayesinde ortaya çıkarmak, problemi çözmek, uzman kişilerin görüşünü almak suretiyle toplumsal konularda değerler üretmek ve adaleti tesis etmektir. Ayrıca sorunların çözümünde şûrâ vesilesiyle tüm kesimlerin sonuca ortak edilerek sorumlulukları paylaşılmaktadır.

Şûrâ; lügat manası itibariyle değişik anlamlar ihtiva etmektedir. Üç farklı anlamı olan kavramın, oldukça zengin bir mana örgüsü vardır. Buna göre: "Şûrâ, isabetli ve doğru karar verebilmek için, ilim ve fikir teatisinde bulunarak tıpkı arı kovandan bal alır gibi, konunun özünü ortaya çıkararak isabetli kararlara varmak"¹ anlamına gelmektedir. "İstişâre"

¹ Ali Galip Gezgin, "Kur'ân'da ve Türk Devlet Geleneğinde Şûrâ", Süleyman Demirel Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi Dergisi, sayı: 4, (Isparta: 1997), 189.

kelimesi de aynı kökten türetilmiş, "birisinden danışma talep edilmesi"² anlamında kullanılmıştır.

İstişâre, Muşâvere, şûrâ, meşveret vb. kavramlar bir sorunun çözümünde başka düşüncelerden yararlanmayı ifade eder. İnsanlıkla eş-zamanlı bir gerçeklik olmasına rağmen şûrâ'nın farklı isimlendirmelerle pratikte süreklilik gösterdiğini görmekteyiz. Vahiy öncesi Arap kültüründe var olduğunu bildiğimiz bu mefhumun, o dönemlerde hayat içinde nasıl bir yer tuttuğu, vahyin nüzûlü ile başlayan dönemde naslara hangi anlamların yüklendiği, kavramın muhteva ve fonksiyon itibarıyla genişlik kazanıp kazanmadığı konuları, araştırma alanlarımızı oluşturmaktadır. Bu incelemenin nüzûl sonrası şûrâ hakkında yapılacak olan çalışmalara bir katkı sağlayacağı, nüzûl dönemi şûrâ perspektifi hakkında bir fikir vereceği kanaatindeyiz.

Şûrâ konusunda ilgili âyetlerin değerlendirildiği geniş açıklamalar tefsirlerimizde bulunmaktadır. Son asırda araştırma yapan uzmanların bu konuya önem verdikleri görülmektedir. Bu konuda birbirine zıt görüşlerin ileri sürüldüğü de konunun uzmanlarınca bilinmektedir. Bu farklılığın, ilgili üç âyetin mukayyet değil, mutlak vürudundan kaynaklandığını söyleyebiliriz. Âyetler ve konu ile ilgili hadîs-i şeriflerden genel ilkelere yanı sıra, formatı sınırlandırılmış pratik bir önermesine rastlayamıyoruz. Aslında asr-ı saâdetteki uygulamalara da baktığımızda bu konudaki serbestîyi fark edebiliyoruz. Tefsir tekniği açısından bu durum ifadenin "mutlak" olduğu anlamını taşır. Şûrâ eksekindeki araştırma ve incelemelerin, çağdaş kavramlardan meşrutiyet, seçim, referandum, demokrasi kavramları ile bağının daha çok ele alındığını müşahede ediyoruz.³

Çalışmamızda makale konumuz olan şûrânın ne olduğu, Kur'ân perspektifinden ele alınacaktır. Böylece yönetimin önemli bir özelliği olan şûrânın idari sistemde nasıl uygulanması gerektiği Hz. Peygamberin örneğinde ortaya konulacaktır. Ayrıca Hulefâ-i Râşidin'in uygulamaları bağlamında -ki Kur'ân'ın toplanması gibi çok ciddi faaliyetleri içermektedir- şûrânın uygulama esasları ele alınacaktır. Diğer taraftan şûrâ türlerinden olan ferdî, ailevî, ictimâî, siyasî, askerî-idarî türler ele alınacaktır.

Makalemizde hedeflenen şey, Kur'anî kavram olan şûranın, tahlil edilip çağdaş sorunların çözümünde bir yöntem olarak ortaya konulabilmesidir. İnsanlık tarihi ile eşzamanlı olan yönetim-organizasyon meselesi, Kur'ân perspektifinden Hz. Peygamberin uygulamaları ile yüzyıllara ışık tutmaktadır. Böylece "Sosyolojik Tefsîr" yöntem ve yaklaşımına, diğer taraftan "Konulu Tefsir" alanına, mütevazı bir katkı sunmuş olmayı

² el-Cevherî, Ebû Nasr İsmâîl ibn Hammâd el-Fârâbî (ö. 400/1009'dan önce), *es-Sihâh Tâcu'l-Lüga ve Sihâhu'l-Arâhiyye*, "ş-v-r", thk. Ahmed Abdu'l-Gafûr Attar (Beyrut: Daru'l-İlm li'l-Melayîn, 1987), 2: 704-705.

³ Tuğrul Tezcan, *Kur'an'da Şûra Kavramı ve Çağdaş Yorumlar*, (Ankara: Yayınevi Yay, 2011), 3.

umuyoruz. Ayrıca böylesi önemli bir ilkenin belirlenip arzu edilen adalet sisteminin teorik çerçevesini, bir makale sınırları ölçeğinde ortaya koymayı hedeflemekteyiz.

Konu çalışılırken metot olarak, normatif ve kaynak tarama yöntemleri kullanılmış, konulu tefsir yöntemine başvurulmuştur. Ayrıca klasik tefsir kitaplarına müracaat edilmiştir. Konunun geçtiği âyetler incelenmeden önce, şûrâ kavramı semantik açıdan ele alınmış, daha sonra âyetlerdeki anlam, tefsirler aracılığıyla işlenmeye çalışılmıştır. Normatif yöntemin gereği olarak hadislerden özellikle Hz. Peygamberin şûrâ yöntemini uygulama örnekleri ele alınmıştır. Öte yandan üç âyet'ten biri, bizzat Peygambere hitaben şûrâ'yı emretmekte olduğu için, Allâh Resûlünün bunu nasıl, ne şekilde uyguladığı birinci derecede önem arz etmektedir.

Şûrâ konusu oldukça kapsamlıdır. Biz burada şûrâ ilkesinin temel parametreleri ile çeşitleri hakkında bilgi vermeye çalışacağız. Kavram oldukça kapsamlı alt başlıkları içermektedir. Birazdan bahsedeceğimiz gibi şûrâ hakkında çok sayıda çalışmalar yapılmıştır.

Şûrâ konusunda yapılmış bazı özgün eserler olduğunu görüyoruz. Bunlardan bazılarını isim olarak yer vermekte fayda vardır. Osman Tekin'in, *Kur'ân'da Şûrâ Kavramı* adlı eseri⁴ konuyu Kur'ân boyutu ile detaylıca ele almaktadır. Ayrıca Arap dünyasından Libyalı âlim siyasetçi Ali Muhammed Sallâbî, konuyu daha geniş bir perspektiften ele alarak *İslam'da Şûrâ* kitabını⁵ yazmıştır. Şankîti ailesinden olan Muhammed Muhtar eş-Şankîti de *Siyaset Fıkhı* adlı eserinde⁶, şûrâ'yı modern yönetim sistemlerinden demokrasi, seçim, referandum gibi uygulamalarla kıyaslayarak şûrânın modern dünyadaki yerini belirlemeye çalışmaktadır. Aynı konuyu Tezcan Tuğrul, *Kur'ân'da Şûrâ Kavramı ve Çağdaş Yorumlar* adlı⁷ eseri ile ele almaktadır.

Şûrâ konusunda yapılmış başkaca önemli miktarda araştırma ve makale çalışmaları bulunmaktadır. Bu çalışmalar arasında, telif eserlerin yanı sıra makale ölçeğinde yapılmış birçok araştırma makaleleri de bulunmaktadır. Bazı makaleleri, ele aldıkları konular itibarıyla şöyle sıralayabiliriz: Tuğrul Tezcan, *Şûrâ'nın Kaynağı Bağlamında İslam Öncesi Arap Yaşayışına ve Kur'ân'ın Şûrâ Âyetlerine Bakış*.⁸ Yazar bizim de üzerinde durduğumuz gibi nüzûl öncesi ve sonrası Araplardaki şûrâ işleyişini ele almaktadır. Aynı

⁴ Osman Tekin, *Kur'ân'da Şûrâ Kavramı*, (İstanbul: Gündönümü yayınları,2012).

⁵ Ali Muhammed Sallâbî, *İslam'da Şûrâ*, trc: Harun Ünal ve Bahaddin Sağlam, (İstanbul: Ravza Yayınları 2010)

⁶ Muhammed b. Muhtar Şankîti, *Siyaset Fıkhı*, (İstanbul: Mana Yayınları, 1. Baskı, 2009).

⁷ Tuğrul Tezcan, *Kur'an'da şûra Kavramı ve Çağdaş Yorumları*. (Ankara: Yayınevi Yay, 2011)

⁸ Tuğrul Tezcan, "Şûrâ'nın Kaynağı Bağlamında İslam Öncesi Arap Yaşayışına ve Kur'ân'ın Şûrâ Âyetlerine Bakış". *Dinî Araştırmalar Dergisi*, 13/36 (2010): 87-103

konuyu Türk devlet geleneği açısından inceleyen bir diğer makale yazarımız, Ali Galip Gezgindir. Makalesi; *Kur'ân'da ve Türk Devlet Geleneğinde Şûrâ* başlığını⁹ taşımaktadır. Aynı yazarın *Devlet Yönetiminde Şûrâ İlkesi ve Osmanlı Devletinde Şûrâ* adlı başka bir çalışması daha bulunmaktadır. Yine Atilla Yargıcı, *Kur'ân'a Göre Şûrâ ve Demokrasi* adlı¹⁰ bir makalenin sahibidir. Alana ilişkin Kâmil Muhammed el-Gindî'nin, *Şûrâ ve İslam Hukukunda İnsan Hakları, Demokrasinin Belirginliği*¹¹, Hüseyin Atay'ın, *Siyasetü'l-Müslimîne's-Sabikîn ve İhmâlü'l-Müslimîne eş-Şûrâ* adlı çalışmaları dikkat çekmektedir. Ayrıca Souran Mardinî'nin, *İslâm Kaynaklarına Göre Önemli Dinî-Siyasî Kavramlar: İslâm Ümmetinde Şûrâ*, Ahmed el-Kâtib'in, *Tasavvuru'l-Fikri's-Siyâsî's-Şû Mine's-Şûrâ ilâ Velâyeti'l-Fâkih* adlı eserleri bunlardan sadece bazılarıdır.

1. Semantik Açıdan Şûrâ Kavramı

Şûrâ (شورى) kelimesi Arapçada, “ş-v-r” شور kökünden türemiştir. Kelimenin fiil hali olan “şâra” شار “Balı kovanından çıkarmak, süzmek” anlamına gelmektedir. Arapça kullanım olarak “balı kovanından almak” anlamı taşıyan fiilin kullanımı şu şekildedir: شرت العسل يشوره شورا شيارا وشيارا ومشارا ومشارا. “Şirtu'l-asel” veya “Şâra'l-asel”, “Balı kovanından süzerek almak, çıkarmak” anlamında kullanılmaktadır.¹² Çıkarılan bal kovanına المشار “el-mişâr” denir. الشور “eş-şevru”, kovan balı, المشوار “el-mişvâr”, balın alındığı şey, “eş-şevretu” المشورة içinde bal yapılan kovuk, kovan, aynı kökten olan المشيرة “el-muşîretu” ise şahadet parmağını ifade eder.¹³ Aynı kelime, değişik harfi cerlerle kullanıldığında birbirine yakın ancak farklı anlamlar kazanmaktadır. Örneğin ilâ harfi cerri ile kullanıldığında “el ve söz ile ima etmek, alâ ile kullanıldığında ise “emretmek ve görüş belirtmek” anlamlarına gelir.¹⁴ شاورته في الأمر و استشرته “İş konusunda ona danıştım, istişârede bulundum” yani fikri alınacak ehil olan kişi anlamındadır. “el-Meşveretu” veya “el-Meşûretu” اشار مفعلة kelimesi vezni üzere türetilmiş olup, “istişâre etmek, danışmak” anlamına gelmektedir.¹⁵

⁹ Demirel, “Kur'ân'da ve Türk Devlet Geleneğinde Şûrâ”, 189.

¹⁰ Yargıcı, Atilla. “Kur'ân'a Göre Şûrâ ve Demokrasi”. *Dinî Araştırmalar Dergisi*. 9/27 (2007): 171-184.

¹¹ el-Gindî Kamil Muhammed, “Şûrâ ve İslam Hukukunda İnsan Hakları Demokrasinin Belirginliği”, trc. Ahmet Kılıç, *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, 2/12 (2001), 58.

¹² Ebü'l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed b. el-Mufaddal er-Râgib el-İsfahânî *el-Müfredât fi Çaribi'l-Kur'ân*, tahk. Safvân Adnân Dâvûdî, (Dimeşk: Dâru'l-Kalem, 2009), 570; Muhammed b. Mükerrrem İbn Manzûr, “şvr”, *Lisânu'l-Arab*, (Beyrut: Daru's- Sâdr, 1990), 4: 434; el-Ezherî, Muhammed b. Ahmed (ö. 370/980), *Tehzîbu'l-Luğa*, (Beyrut: İhyau't-Turâsi'l-Arabî, 2001), 8: 277.

¹³ Ebü'l-Hüseyin Ahmed İbn Fâris, “şvr”, *Mekâyisu'l-Luğa*, (Beyrut: Dar'ul-Fikr, 1979), 3: 226; el-Ezherî, “şvr”, 8: 277, İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, “şvr”, 4: 434.

¹⁴ Ebû Hayyân el-Endelûsî, *Tuhfetu'l-Erib bi mâ fi'l Kur'âni minel Çarib*, (Beyrut: Mektebu'l-İslamiyye, 1983), 1: 185.

¹⁵ İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, “şvr”, 4: 437.

شُرْتُ الدَابَّةِ / "Şurtu'd-Dâbbete" "Hayvanın satış için gösterilmesi, satışa arz edilmesi" anlamına gelir. Burada ise göstermek ve arz etmek anlamları öne çıkmaktadır. "المشار" "el mişâr" Hayvanların satışa arz edildiği mekâna denir. Bu kabilden, kullanılan at ve binek için "هو مستشِير" "hüve müsteşîrun" o binek hayvanıdır denir. Deve güzel ve semiz halde geldiğinde "جاءت الإبلُ شياراً أي سماناً و حساناً" "Câeti'l-ibilu şiyâren ey simânen ve hisânen" yani deve güzel ve semizleşmiş olarak sahibine geldi" denir.¹⁶ Danışma anlamındaki istişâre adeta danışma meclisinde görüşünü güzel bir üslup içerisinde sunarak kabule şayan kılmak gibi anlaşılmaktadır. Nitekim hayvan da satışa sunulurken, alanda koşturularak sağlam ve güzelliği alıcıların nazarına sunulmaktadır.

Şûrânın lügat anlamında özellikle "gizli bir hususun, bazı şeyler aracılığıyla ortaya çıkarılması" manasının, kavramın ıstılah anlamında da mevcut olduğunu görmekteyiz. Şu halde ıstılahî anlamı "isabetli ve doğru bir karar verebilmek için ilim ve ehliyet sahibi kişilerle fikir alışverişinde bulunmak, böylece arı kovanından bal alır gibi, konunun özünü ortaya çıkararak; isabetli kararlara varmak" şeklinde bir anlam örgüsüne sahip olduğunu belirtmek gerekmektedir.¹⁷

Şûrâ kelimesi zikredilen kök anlamında, balı çıkarmak ya da süzmek anlamlarına geldiği ve kelimenin dil bilimindeki ilk kullanımının (filolojik) bu mana çerçevesinde kullanıldığı görülmektedir. "Göstermek, izhar etmek" anlamında da kullanılan şûrâ kelimesinin diğer anlamlarına geçmeden burada, danışma ve istişârenin adeta kovandan bal çıkarır gibi faydalı olan düşünce ve fikirleri ortaya çıkarmak demek olduğu kolayca anlaşılmaktadır. Yani bal, nasıl insan hayatı için son derece faydalıysa, istişâre de fert ve toplumun maslahatı açısından aynı şekilde faydalı ve gereklidir.¹⁸ Tabi ki arı örneği oldukça dikkat çekicidir. Zira bilindiği üzere bal sadece bir ya da birkaç arının çalışmasıyla ortaya çıkan bir şey değildir. Aksine arıların çalışması ve hiyerarşik sistemleri, kitlesel ve oldukça ilginçtir. Ana arı, oğul arı, kraliçe arı, işçi arı, kral arı gibi birçok statü ve iş bölümleri bulunmaktadır. Tüm bunların düzenli ve şaşmaz bir düzen içerisinde çalışması ile bal meydana gelmektedir. Âdeta, "وَأَمْرُهُمْ شُورَىٰ بَيْنَهُمْ" "Onların işleri kendi aralarında şûrâ iledir" (Şûrâ 42/38) âyetinin yanı sıra, Efendimiz (sav)'e istişâreyi emreden şu âyet-i kerime, "فَاعْفُ عَنْهُمْ وَاسْتَغْفِرْ لَهُمْ وَشَاوِرْهُمْ فِي الْأَمْرِ فَإِذَا عَزَمْتَ فَتَوَكَّلْ عَلَى اللَّهِ إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الْمُتَوَكِّلِينَ" "Onları affet, onlara mağfiret dile, iş hakkında onlara danış, fakat karar verdin mi Allâh'a tevekkül et (güven), doğrusu Allâh güvenenleri sever" (Âl-i İmrân, 3/159)

¹⁶ el-Ezherî, "şvr", 8:277; İsfehânî, *el-Müfredât fi Ğarîbi'l-Kur'ân*, 570; İbn Manzur, "şvr", 4: 434; el-Cevherî, "şvr", 2: 705; İbn Fâris, *Mu'cemü mekâyîsi'l-luğa* nşr. Abdüsselâm M. Hârûn, "şvr", Kahire 1389/1969, (ö. 395/1004) "şvr", 3: 226.

¹⁷ Tuğrul Tezcan, "Şûrâ'nın Kaynağı Bağlamında İslam Öncesi Arap Yaşayışına ve Kur'ân'ın Şûrâ Ayetlerine Bakış", *Dinî Araştırmalar Dergisi* 13/36 (2010), 87-104.

¹⁸ Osman Tekin, *Kur'ânda Şûrâ Kavramı*, (İstanbul: Gündönümü Yayınları, 2012),19.

müminlerin, toplum olarak arı disiplini ve ahengi ile çalışan bir ümmet olmalarının çerçevesinde işlediğini, bununla birlikte bütün toplumu ilgilendiren sorunlar karşısında, yönetici olan “*veliyü'l-emr veya ulu'l-emr*”¹⁹ in, kendi başına değil, konunun uzmanı veya konuyla ilişkisi olanlara danıştığını gösteriyor. Şâyet tüm kesimleri ilgilendiren bir konu vuku bulursa, o durumda da tüm toplumu danışma sürecine katmak suretiyle, en isabetli neticeyi elde etmek hedeflenir. Böylece herkes karara ortak edilmiş olmaktadır. Buna yönetimin paylaşılması denir. Bu ameliye kovndan balın çıkarılması gibi, toplumun ve yönetimin doğru idare edilmiş olması anlamına gelmektedir. Bala benzetilmek suretiyle toplum bünyesi için son derece sağlıklı bir tutumun sergilendiği anlatılmak istenmektedir.

2. Nüzûl Öncesi Dönemde Şûrâ

Semantik tahlil açısından şûrâ kavramının nüzûl öncesi anlamını bilmeye olan ihtiyaç vardır. Bu nedenle kelimenin, henüz vahiy gelmeden önceki cahiliye döneminde kullanımı, şiir ve günlük dildeki tedavülünü bilmek, nüzûl sonrasındaki mana değişmesini/genişlemesini/daralmasını anlamada büyük kolaylık sağlayacaktır.

İslam öncesi Araplarda kabile reisi, kabileyi ilgilendiren hususlarda ileri gelenler ile danışıp karar vermekteydi. Böylece İslam öncesi yönetimin, temsilcilerden oluşan şûrâ metodu ile eski Yunan şehir devletlerine benzediği²⁰ söylenebilir. Bunun yanında aşiret yapısına bağlı eski Arap toplumunda şûrâ üyeleri, önde gelen ailelerin temsilcileri sayılmakta idiler. Bunların en tipik örneği Mekke şehir devletidir. Mekke'nin siyasî ve idarî işleri Kusay b. Kilâb tarafından inşa edilen Dârü'n-Nedve'den yürütülüyordu. Bir nevi asiller meclisi olan bu kurula Kusayoğulları'ndan başka genellikle Kureyş boylarının kırk yaşını aşmış başkanları katılırdı.²¹ Mekke'de olduğu gibi Palmîra'da da (Tadmür)²² benzer bir meclis vardı.”²³

¹⁹ “يا أيها الذين آمنوا اطيعوا الله واطيعوا الرسول واولى الأمر منكم” Ey iman edenler! Allâh'a itaat ediniz, Resûlune itaat ediniz ve sizden olan yetki sahiblerine (*ulu'l-emr*) de itaat ediniz...” Nisâ, 4/59.

²⁰ Klasik Yunan şehir devletlerindeki uygulamalar, siyaset biliminde önemli bir yere sahip olmuş, özel bir ilgi alanı olmuştur. En önemlilerinden olan Isparta ve Atina'da siyasî iktidar çeşitli seviyelerde meclisler yoluyla ve paylaşılarak kullanılmaktaydı. Talip Türcan, “Şûrâ”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV yayınları, 2010), 39: 230-235.

²¹ Ethem Ruhi Fıçlalı, “Dârün-Nedve”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV yayınları, 2010) 8: 555-556.

²² Suriye çölünün (Bâdiyetü'ş-Şâm) ortasındaki bir vahada Humus'un 145 km. doğusunda, Şam'ın 260 km. kuzeydoğusunda yer alır. O dönemde, Bizansın kontrolünde olan antik şehir. bkz: Ahmet Ağırakça, “Tadmür”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV yayınları, 2011), 40: 264-265.

²³ Talip Türcan, “Şûrâ”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 39: 230.

Kur'ân öncesi Arap yaşantısında şûrâ kavramının incelenmesi, Arap toplumunun vahyin nüzûlüne zaman olarak en yakın dönemindeki şûrâ anlayışının değerlendirilmesi şeklinde olacaktır. İnceleme konusu olan bölge, nüzûl ortamının en önemli kentleri olan Mekke-Medine ve Tâif şehirleri olacaktır.²⁴

Arap yaşantısını bedevî ve medenî olmak üzere ikiye ayıran tarihçiler, medenî yaşam alanları olarak, Mekke, Medîne ve Tâif'i kabul ederler. Bu üç şehirde, sosyal hayatın yerleşik prensipleri doğrultusunda bir yaşamın hüküm sürdüğü bilinmektedir. Buna karşın bedevî yaşam tarzı, kontrol mekanizması olarak sadece soy bağına merkeze almaktadır.²⁵

Medenî hayatın geçerli olduğu şehirlerden Mekke şehir devletinin, Medine ve Tâif'e göre daha sistemli bir organizasyon ile idare edildiğini söylemek mümkündür. Dâru'n-Nedve, mele', nâdî gibi Kur'ân'da zikri geçen sosyo-politik kavramlar, Mekke'nin idare şekli ile ilgili medeni bir yönetim yapısının göstergesi sayılabilir.

Medine ve Tâif gibi şehirlerde olmayıp Mekke de bulunan ve parlamentonun iptidai şekillerinden sayılan Dâru'n-Nedve benzeri kurumların varlığı, araştırma ve inceleme açısından Mekke şehir yönetimini daha da önemli kılmaktadır. Makale hacminin sınırlılığından ötürü demokratik idarelerin vazgeçilmez kurumlarının arke-tipleri kabul edilebilecek olan Dâru'n-Nedve ile birlikte sadece Kur'ân'ın işaret ettiği, şa'b, nâdî ve mele' gibi örnekler ele alınacaktır.

3. Nüzûl Öncesi Araplarda Şûrâ Müesseseleri

3.1. Dâru'n-Nedve

Dâru'n-Nedve, Kusay tarafından oluşturulmuş ve sadece 40 yaşını doldurmuş olgun insanlardan oluşturulan bir istişâre ve hakem kurulu idi.²⁶ Dâru'n-Nedve, Toplumunu ilgilendiren konularda danışma yapılan bir merkez olmakla beraber, büluğ çağına giren kızların ergenlik gömleğini giyme ve eski gömleğin yakalarını kesme törenlerinin icra edildiği, Mekkeli çiftlerin nikâhlarının gerçekleştirildiği bir mekândı. Dâru'n-Nedve, aynı zamanda savaş ve barış dönemlerinde yapılan ticari-askeri

²⁴ Roma devlet yapısı içerisinde de "senato", gibi yasama, yürütme ve yargı erklerinin var olduğu bilinmektedir. Ayrıca Katoliklerde de "consül" adında bir takım istişarî kurumların var olduğu sabittir. Eşref Küçük, "Eski Roma'da Cumhuriyet Dönemi Halk Meclisleri ve Yasa Yapım Süreçleri", *Hacettepe Hukuk Fakültesi Dergisi*, 7(1) 2017, 199-214; Nüzûl öncesi dönemin bir misali olarak Sebe Melikesinin kıssasına bakılabilir. (Neml,27/29-35).

²⁵ Bayram Ali Çetinkaya, "Medine'den Medeniyete", *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, (İstanbul: 2010), 22, 5-50

²⁶ Hakkı Dursun Yıldız, (Heyet) *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, (İstanbul: Çağ Yayınları, 1986),1: 132.

antlaşmaların müzakere edilip bir karara bağlandığı, savaş sırasında sancağı taşıyacak komutanların tespiti, sancağın teslim edilmesi gibi fonksiyonları üstlendiği için, toplumsal hayatta belirleyici öneme haiz bir konumdaydı.²⁷

Dâru'n-Nedve'de başkanlık vazifesi, Abduddâr oğullarında idi. Bu görev, İslamiyet'in zuhur ettiği ilk dönemlerde de yine Abduddâr oğulları tarafından yerine getirilmişti. Emeviler döneminde halife Muâviye, onu Abduddâr oğullarından olan İkrime'den satın almış ve Mekke valiliğine tahsis etmişti. Böylece 664 yılında Kâbe haremine katılmış oldu. Dâru'n-Nedve'yi, mele' denilen seçkin bir grup yönetirdi. Meclis-i ekklesia'da (Atina'da antik bölgesi içinde ikamet eden her vatandaşın tartışabileceği, yasalar hakkında görüş bildirebileceği alt meclis.) işleri görüşmek üzere toplanırlardı. Mele'nin içerisinde hürlerin ve esirlerin temsilcileri de vardı."²⁸

Dâru'n-Nedve'de bazen de olumsuz kararlar alınabiliyordu. Buradaki alınan olumsuz şûrâ kararlarına örnek olarak; hicret gecesi Hz. Peygamberin öldürülme²⁹ kararının Dâru'n-Nedve'de alındığını belirtebiliriz.

3.2. Şa'b

Dâru'n-Nedve'den daha aktif bir fonksiyon icra eden şa'b, aile içi tartışmaların giderilmesinde Arap toplumunda önemli bir rol üstleniyordu. Çünkü problemi ortadan kaldıracabilecek ehil kişileri, olaya müdahil kılarak, âlevî ihtilafların halledilmesini sağlayabiliyordu. Ayrıca yabancıların aile içi işlere karıştırılması, arzu edilmeyen bir durumdu. Bu nedenle mele', dinî ve dünyevî işlere dair konulara eğiliyor iken, aile meselelerini şa'ba bırakıyordu. Bir de her soyun kendi işlerini görüştüğü Nadi'leri vardı.³⁰

3.3. Nâdî

Dâru'n-Nedve şehrin danışma merkezi olduğu için, her kabilenin ayrıca kendilerine ait bir toplantı yeri de bulunması gerekiyordu. İşte bu mekân, nâdî adı verilen toplantı yeri idi. Yabancılar genellikle o soya ait nâdî'nin yerini öğrenmek isterlerdi. Nâdî'lerin gece meclislerinde, halkı eğlendirme maksadıyla işlev gördüğü ile ilgili hatıralar da kimi şairlerce dile getirilmiştir. Bu şairlerden biri mutsuz bir dönemden bahse-

²⁷ Fığlalı, "Dârü'n-Nedve", 8: 555-556.

²⁸ Muhammed Hamidullah, *İslam Peygamberi: Hayatı ve Faaliyeti*, (İstanbul: İrfan Yayınevi, 1980), 705; İbn İshak, yukarıda Daru'n-Nedve'ye atfedilen bütün işlerin Kusay tarafından yapılmadan önce de Kusay'ın evinde gerçekleştirildiğini, Kusay'ın emirlerine sanki dini bir emirmiş gibi saygı duyularak bağlı kaldığını ifade eder. Bkz: Neşet Çağatay, *İslam Öncesi Arap Tarihi ve Cahiliye Çağı*, (Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1971), 1:121.

²⁹ M. Nazif Şahinoğlu, *Şûrâya Bir Bakış, İslami Yönetimin Temelleri Şûrâ*, (İstanbul: Ravza Yayınları, 1992), 79.

³⁰ İbrahim Sarıçam, "İslam'ın Doğuşunun Tarihi Şartları", *İslam ve Demokrasi Kutlu Doğum Sempozyumu* 1998, (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1999), 9-17.

derken şu ifadeleri kullanır: "Sanki Hacun ile Safâ (Mekke'nin iki mahallesi) arasında hiçbir dost yoktu ve Mekke'de hikâye anlatılacak kimse de kalmamıştı." Bir kimseyi dışlama veya himaye altına almak gibi törenlerin de o soyun nâdî'sinde yapıldığı ifade edilir.³¹

Kur'ân-ı Kerîm'de iki yerde nâdî'den bahsedilir. Birisinde itâb yani kınama türü bir ifadenin içerisinde yer alırken "Siz nâdî'lerinizde (toplantılarınızda) edepsizlik mi yapacaksınız?" (Ankebût 29/29) şeklinde, diğesinde ise tehdidî yani meydan okuma olarak yer almaktadır: "Haydi, taraftarlarını çağırın...نادية فليدع/fel-yed'u nadiyah" (Alak 96/17) şeklindedir. Kur'ân'da nâdî kelimesinin böyle bir cümle içerisinde kullanılması, istişare müessesesinin Kureyşliler tarafından zararlı işler için de kullanılıyor olduğunun bir göstergesidir.³²

3.4. Mele'

Mele' aslında bir müessese olmamakla birlikte, yakın anlam ilişkisinden dolayı bu kavramı burada ele almanın uygun olacağını düşündük. Aslında önde gelenler, öne çıkanlar anlamına gelen bu kavram bir müessese olmaktan ziyade daha fazla işlevsel bir eylemi ifade etmektedir.

Lügat manası olarak "dolmak, doldurmak, yardım etmek, danışmak" anlamındaki m-l-e kökünden türemiş bir isim olan mele', "bir görüş, bir inanç için bir araya gelen grup, toplumun ileri gelenleri, seçkinler, fikir ve görüşlerine başvurulanan kişiler manasına gelmektedir. Kur'ân'da çoğunlukla seçkin, aristokrat ve fikir danışılan kişiler anlamında mele' kelimesi Hz. Mûsa ve Firavûn'dan bahseden âyetlerde özellikle de Peygamber kıssalarında otuz ayrı yerde geçmektedir. Kur'ân'da mütref (İsrâ 17/116), sâdât ve küberâ (Ahzâb 34/67) tabirleri de mele' kelimesine yakın anlamlı kelimeler olarak olumsuz manalarda kullanılmıştır. Kur'ân'da geçen mele' kavramı, çoğunlukla elde ettikleri varlık gibi imkânların saptırması neticesinde, hak dinin peygamberleriyle mücadeleye girişen, baskı ve zulüm uygulayan inkârcı ele başlar olarak zikredilmiştir. Neml 29-38 arası ve Yusuf 43. Âyetler'de ise aynı ifade, olumsuz bir anlam yüklenmesizin kendilerine danışılan kişiler için kullanılmıştır.³³

Sonuç olarak İslam öncesi istişare müesseselerine ait sunduğumuz bilgiler çerçevesinde Mekke-Medine-Tâif üçgeninde sadece Mekke'de istişârenin Dâru'n-Nedve ile

³¹ Tuğrul Tezcan, "Şûrâ'nın Kaynağı Bağlamında İslam Öncesi Arap Yaşayışına ve Kur'ân'ın Şûrâ Ayetlerine Bakış", *Dinî Araştırmalar Dergisi* 13/36, 87-104.

³² Nebi Bozkurt, "Meclis", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV yayınları, 2010) 28: 241-242.

³³ el-Cevherî, *es-Sihâh*, "mle", 1: 72.

temsil edildiği, diğer yerleşim birimlerinde ise şûrâ'nın önemli bir örf olarak varlığını sürdürdüğünü ifade etmek mümkündür. Ayrıca, kabileleri oluşturan boyların âilevî meselelerde istişâre merkezi olarak görülebilecek, nadi' ve şa'b şeklinde daha alt birimlere sahip olduklarını görmekteyiz. Nüzûl öncesi danışma kurulları olarak ifade edilebilecek bu yapılar İslam'ın zuhuru ile beraber hüviyetlerini korumuşlardır. Bu açıklamalardan sonra Kur'an'da şûrâ kavramını incelemeye geçebiliriz.

4. Kur'ân'da Şûrâ Kavramı

Kur'ân'da bir yönetim ilkesi olarak şûrâ, iki yerde “şûrâ, şâvir” şeklinde (Şûrâ 42/38; Âl-i İmrân 3/159), âilevî istişârenin konu edildiği bir âyet'te ise (Bakara 2/233) “teşâvûr” şeklinde geçer. Şûrâ kavramı toplamda, Kur'ân'da üç ayrı yerde zikredilmektedir. Buna göre iki yerde isim olarak, diğerinde ise fiil olarak geçmektedir. وَأَمْرُهُمْ شُورَىٰ وَابْتِهَارٌ/Onların işleri kendi aralarında danışma (şûrâ) iledir” (Şûrâ 42/38) âyetinin yanı sıra, Efendimiz (sav)'e istişâreyi emreden şu âyet-i kerime; “فَاعْفُ عَنْهُمْ وَاسْتَغْفِرْ لَهُمْ وَشَاوِرْهُمْ فِي الْأَمْرِ”/Onları affet, onlara mağfiret dile, iş hakkında onlara danış, fakat karar verdin mi Allâh'a güven, doğrusu Allâh güvenenleri sever” (Âl-i İmrân 3/159) şûrâ'nın Kur'ân'daki kullanımlarıdır.

Müminlerin toplum olarak arı disiplini ve ahengi içerisinde çalışan bir ümmet oldukları, bu disiplin içerisinde herkesin kendi konum ve vazifesinin, bir sistem çerçevesinde işlediğini ifade etmektedir. Yönetici olan “veliyü'l-emr veya ulu'l-emr”, kendi başına karar almaz, uzman veya konuyla ilişkisi olanlarla istişâre eder. Neticede tüm toplumun alınan karara katılımları sağlanmış, katı ve teokratik bir yapının aksine katılımcı bir yönetim sisteminin hâkim olması sağlanmış olmaktadır.

Kur'ân'da, şûrâ ismini taşıyan özel bir sûre de bulunmaktadır. Mushaftaki sıralamada 42, nüzul sırasına göre ise 62. sırada yer alan sûre, Mekkî sûrelerdendir. Bazı âyetler'inin (23-27 ve 39-41) Medenî olduğuna dair rivâyetler de vardır. Fakat üslûp ve içerikleri bu âyetlerin de Mekke döneminde indiği izlenimini vermektedir. Şûrâ sûresi, adını 38. âyetindeki aynı kelimedenden almaktadır.”³⁴

“Şûrâ” kavramı ile ilgili ayrıca aynı kökten türeyen “teşâvûr” (el-Bakara 2/233) ve “şâvir” (Âl-i İmrân 3/159) kelimeleri de iki âyette geçmektedir. Teşâvûr, şûrâ sürecini konu edinmektedir. Buna göre, çocuk emzirme ile ilgili iki yıl dolmadan süttten kesilmesine, eşlerin karşılıklı istişâre ile karar vermeleri gerektiğinden söz etmektedir. Dolayısıyla ailevî bir meselede dahi istişâre söz konusu edilmektedir. Böylece, eşlerin karara

³⁴ Hayrettin Karaman ve Heyet, *Kur'ân Yolu Tükçe Meal ve Tefsiri*, (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2004), 4: 726.

eşit düzeyde katılması sağlanmış olmaktadır. Bu şekilde sorumluluk da aynı oranda paylaşılmış olmaktadır. Çünkü sorumluluk gerektiren konularda tek taraflı iradeye dayalı uygulamaların doğru olmadığı bilinmektedir.

Burada âyetin sahip olduğu ifade, anne ve babanın çocuklarının sütten kesilmesi hususunda anlaşmaya varma şeklinden bahsediyor. Kurtûbî (ö. 671/1273) teşâvûr terimini, vahye dayanarak içtihadı (bir meseleyi Kur'ân ve Peygamberin sünnetine göre yorumlamaya gayret etmeyi) müsaade için bir delil olarak açıklıyor.³⁵ Zira Allâh, çocuğun menfaatini en iyi şekilde sağlayabilecek şeylerde, ebeveynlere birbirleriyle istişârede bulunmalarına ruhsat vermiştir ve bu, bir gerçeklik ve kesinliğe değil, anne ve babanın görüşlerine bağlıdır.³⁶

Taberî (ö. 310/923) bu âyetteki teşâvûr terimini, ebeveynler arasındaki müşavereye veya kendi çocuklarının sütten kesilme zamanı hususunda verecekleri kararların esnekliğine bir işaret olarak izah ediyor. Âyette geçen şûrâ, çocuklarla ilgili bir anlaşmaya varmaları için hem annenin hem de babanın sorumluluğuna vurgu yapıyor. Burada her anne babanın, çocuklarıyla alakalı bir mevzuyu çözebileceklerine işaret ediliyor.³⁷

Şûrâ, müşâvere, meşveret; toplumun çekirdeğini teşkil eden aile hayatından başlamak sûretiyle, aile ve fertlerinin deruhte edilmesi, ilim ve eğitimde, cemiyet ve devlet yönetiminde, adalet ve hakkaniyete muvafık kararlar vermenin düsturlarından biridir.³⁸

Kurtûbî“ ve şâvirhum fi'l-emr *و شاورهم في الأمر* ifadesinin, vahyin varlığının yanı sıra, meselelerin yorumlanmasına ve insani görüşlerin nazar-ı itibara alınmasına izin verildiğinin anlaşılması gerektiğini söylemektedir İbn Âşûr (ö.1973), âyet'teki emrin gereklilik mi yoksa mendûb mu olduğu hakkında İmam Malik'in(ö.179/795); hükmün vücûb ve umum ifade ettiği görüşünü nakleder. İbn Huveyz Mendâd (ö.536/1141), istişârenin tüm yöneticiler hakkında vacip olduğunu söyler. Böylece, ilgili birimlere danışmak yöneticiler için gerekliliktir. Kurtûbî, İmam Şâfiîye (v.204/820) göre, âyetteki emrin mübah olduğunu, ümmetin örnek alması için peygamber ve diğer müminler için umum ifade ettiği görüşünü nakleder. Bu konuyla ilgili olarak ebû Hanîfe'den (ö.150/766) herhangi bir görüş olmamasına rağmen, mezhebin meşhur imamlarından olan el-Cessâs (ö.370/980), *Ahkâmu'l-Kur'ân* adlı eserindeki ifadelerinden Hanîfî mezhe-

³⁵ Kurtûbî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr b. Ferh el-Kurtubî (ö. 671/1273) *el-Câmi'u li Ahkâmi'l-Kur'ân*. (Beyrut: Daru'l-Fikr,1405/1985),2: 172.

³⁶ Kurtûbî, *el-Câmiu li Ahkâmi'l-Kur'ân*, 2: 172.

³⁷ Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmülî et-Taberî el-Bağdâdî (ö.310/923), *Câmiu'l-Beyân an Te'vîli'l-Âyi'l-Kur'ân* (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1988), 3: 313.

³⁸ A. Arslan Aydın, *İslam'da Şûrânın Manası, Yeri ve Önemi*, (İstanbul: Vefa Yayıncılık, 1992), 15-17.

binin âyetteki emrin vucûb bildirdiğine kanaat getirdiğini söylemek istediği anlaşılmaktadır.³⁹

“Şâvir” kelimesinin geçtiği âyete (Âl-i İmrân 3/159) baktığımızda, Allâh'ın Hz. Peygamber'e istişâreyi emrettiğini görmekteyiz. Ancak bu emir hususunda farklı yorumlar yapılmaktadır. Bu yorumlardan bazıları şöyledir: İlahi tevcih altında bulunan Hz. Peygamberin, istişâreye ihtiyacı olmadığı halde, müminlere değer verdiğini göstermesi ve neticede bağlılıklarının artmasını hedeflemiş olabilir.⁴⁰ Bir diğer yoruma göre: istişâre, Resûlullah'ın Müslüman topluma örnek olması için emredilmiştir. Daha dikkate değer bir görüş ise: Hz. Peygamber'in akıl yönünden üstünlüğü kesin olmakla beraber, bazı dünyevî meseleler hakkında yeterli bilgisinin olamayabileceği şeklindedir.⁴¹

Hadislerde de şûrâ, “bireysel ve toplumsal düzeyde her iş için doğru karar almanın gerekli bir yöntemi” şeklinde tanımlanmıştır.⁴² Resûl-i Ekrem, Müslüman toplumun tevhit mücadelesinde belirleyici önemdeki her kararı, istişâre ederek almıştır. Vahyin gelmediği hususlarda Hz. Peygamber istişârelerde bulunmuştur. Zira vahyin olduğu yerde istişâreye ihtiyaç yoktur. Çünkü vahiy, zaten bağlayıcıdır. Bedir, Uhud ve Hendek savaşlarının çeşitli aşamaları, Bey'atü'r-Rıdvân ve Hudeybiye antlaşması buna örnek verilebilir.

Hicri 625 yılında Kureyş'in savaşmak için Medine'ye yöneldiğini öğrenen Allâh Resûlü, Medine'de kalıp savunma savaşı yapılması düşüncesinde idi. Ancak, çoğunluğun ısrarları neticesinde müşriklerin şehir dışında karşılanmasının daha yerinde olacağı görüşü ağır basınca bu görüşe uymuş ve savaş Uhud'da gerçekleşmiştir.⁴³ Hz. Peygamber (sav)'in ashâbı ile gerçekleştirdiği ve Kur'ân'ın “Onlarla istişâre et/ و مشاورهم في الامر” ve “Onlarla iş hakkında istişâre et” emrinin uygulaması olan pek çok istişâre örneği bulunmaktadır.

³⁹ el-Cessâs (ö.370/980) diyor ki: “Onlarla istiâre et, karar verdiğinde de Allaha tevekkül” ayetinin ifadesi, istişâre, nassın olmadığı konular hakkında geçerliği olduğunu söylemektedir. Çünkü nas olan yerde istişâre veya içtihadın emredilmiş olması düşünülemez. Azmettiğinde ifadesinin meşvretten sonra zikredilmiş olması istişâreden çıkan kararın bağlayıcı olduğunu, bunun da ancak vucûb yani bağlayıcı olabilen meselelerde olabileceğini söylemektedir. el-Cessâs, Ebû Bekir Ahmed b. Ali er-Râzî, *Ahkâmu'l - Kur'ân*, Dâru İhyâu't-Turâsî'l-Arabî, thk: Muhammed Sadık el-Kamhâvî, (Beyrut: 1992): 298-331; Ayrıca bknz: İbn Aşûr, *Tefsîr et-Tahrîr vet't-Tenvîr*, 3: 268

⁴⁰ Muhammed Ali Sallâbi, *İslam'da Şûrâ*. çev: Harun Ünal (İstanbul: Ravza Yayınları, 2010), 19.

⁴¹ Yusuf Ziya Keskin, “Sünnet Vahiy İlişkisi”, *Siyer Araştırma Dergisi*, sayı:2, (Temmuz-Aralık 2017):158-160.

⁴² Tirmîzî, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ b. Sevre Yezîd et-Tirmîzî (ö.279/892) *el-Câmius-Sahîh*. nşr. Ahmed Mahmûd Şakir (Kahire: 1937) “Fiten”, 78, İsmail İbn Muhammed el-Acluni, *Keşfu'l-Hafâ ve Müzülü'l-İlbas amme's-Tehara Mine'l-Ehâdîs alâ Elsineti'n-Nas*. (Beyrut: 1407), 2: 242.

⁴³ İbn Hişâm, Ebû Muhammed Cemâlüddîn Abdülmelik b. Hişâm b. Eyyûb el-Himyerî el-Meâfirî el-Basrî el-Mısırî(ö. 218/833), *es-Siretu'n-Nebevîyye*, (Beyrut: Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1998), 3: 67-68.

4.1. Konulu Tefsir/Kur'ân'ın Kur'ân'la Tefsiri Açısından Şûrâ Kavramı

Şûrâ kavramının ele alınması gereken bir yönünün de “Konulu Tefsir” olduğunu daha önce belirtmiştik. Kur'ân ayetleri birbirini tefsir eden bir bütünlüğe sahiptir. Kapalı bir ifade, başka bir yerdeki ayetle açıklanırken, müphem bir lafız başka bir mufassal veya umum bir ifade başka yerlerde tahsis edilmek suretiyle açıklanmaktadır. İşte Kur'ân kendi içerisinde böyle bir iç bütünlüğe sahiptir. Bu konu, aynı zamanda İbn Teymiyye'nin (ö.728/1328) isim babası olduğu Kur'ân'ın Kur'ân'la tefsiri yöntemini de gündeme getirmektedir. İbn Teymiyye, “Tefsîr metotlarının en güzeli/mükemmeli (ehsanu turuk'i- tefsîr) Tefsirin en iyisi nedir?” şeklindeki bir soruya Mukaddimeü't-Tefsîr adlı risâlesinde, “Kur'ân'ın Kur'ân'la tefsîridir” diye cevap vermiş ve ardından şunu eklemiştir: “Bir âyette kısa ve özlü (mücmel) biçimde zikredilen bir husus başka bir âyette tavzih ve tefsîr edilir. Yine bir âyette muhtasar şekilde belirtilen bir husus başka bir âyette etraflıca izah edilir.”⁴⁴

Şûrâ kavramını “konulu tefsir” veya “Kur'ân'ın Kur'ân'la tefsiri” yöntemi açısından ele aldığımız zaman kavram ile ilgili birçok örneğin Kur'ân'da var olduğunu, böylece şûrâ ameliyesinin hayata geçirilmiş canlı örneklerini görmekteyiz. Şûrâ nasıl yapılır, kimlerle meşveret edilmelidir gibi soruların cevaplarını Kur'ân kendi iç bütünlüğü içerisinde vermektedir. Kur'ân'ın bu şekil izahına Kur'ân bütünlüğü veya Kur'ân'nın Kur'ân'la Tefsiri denmektedir.⁴⁵ Bununla alakalı iki örnek vermemiz mümkündür.

Kur'ân kıssaları içerisinde en çok zikri geçen Mûsâ (as)'ın Firavun ve İsrâîl oğulları ile olan kıssasıdır.⁴⁶ Bu kıssa, Kur'ân bütünlüğü göz önüne alınmadan tamamlanamayan küçük parçalar veya pasajlar gibi değerlendirilebilir. Hz. Mûsâ'nın, peygamber olarak görevlendirildiğinde kardeşi Harun'un kendisine yardımcı yapılması ve işine ortak edilmesi yönünde dua ettiğini görüyoruz / *وَاجْعَلْ لِي وَزِيرًا مِنْ أَهْلِي هَارُونَ أَخِي اشْدُدْ بِهِ أَزْرِي وَأَشْرِكْهُ فِي أَمْرِي* / Ailemden kardeşim Hârûn'u bana vezir (yardımcı) kıl! Ve onu işime ortak et!” (Tâhâ 20/29-32) Mûsâ(as)'ın bu isteği, geleneksel literatürde devlet başkanının kendisiyle is-

⁴⁴ İbn Teymiyye, Ebü'l-Abbâs Takıyyüddîn Ahmed b. Abdilhalîm b. Mecdiddîn Abdisselâm el-Harrânî (ö.728/1328) *Mukaddimetü't-Tefsîr*, (Mecmû'u Fetâvâ içinde) (Riyad: 1398),13: 363; es-Suyûtî, Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî es-Süyûtî eş-Şâfiî (ö.911/1505), *el-İtkân Fî Ulûmi'l-Kur'an*, (Beyrut 2002),2: 695; bkz: Mustafa Öztürk, “Kur'an'ın Kur'an'la Tefsiri: Bir Mahiyet Soruşturması” *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 8 (2),1-20.

⁴⁵ Halis Albayrak, *Kur'an'ın Bütünlüğü Üzerine (Kur'an'ın Kur'an'la tefsiri)*, (İstanbul: Şule Yayınları,7. Baskı,2015), 11, bkz: Şemsettin Karcı, *Kur'ân'ın Kur'ân'la Tefsiri ve Çağdaş Temsilcileri* (Basılmamış doktora tezi) İnönü Üniversitesi SBE, Tefsîr Anabilim Dalı Doktora Programı, (Malatya: 2020).

⁴⁶ Bkz: Bakara, 2/51-61, 67, 87, 108, Nisâ, 4/153-164; Mâide, 5/20-24; Araf,7/104, 115-117, 122,127;Yûnus, 10/75-88;İsrâ, 17/2, 101.

tişâre edeceği “tefviz veziri”(yardımcı, muavin) tayininin meşruiyeti olarak değerlendirilmiştir.⁴⁷

Bir diğer şûrâ örneği, Sebe' Kraliçesi'nin, Hz. Süleyman'ın gönderdiği mektubu halkın temsilcileri ile istişâre ettiği ve görüşlerini sormadan önemli hiçbir meseleyi karara bağlamadığı yolundaki sözlerinin geçtiği ayetlerdir.” قالت يا أيها الملأ افتوني في امري ما كنت قاطعة أمراً حتى ...تشهدون/Kraliçe şöyle dedi: “Efendiler! İçinde bulunduğum şu durum hakkında bana görüşlerinizi söyleyin. Sizin görüşünüzü almadan hiçbir konuda karar vermem” (Neml 27/28-33). Kur'ân âyetleri tarihsel süreçle birlikte değerlendirildiğinde şûrâ vesilesi ile yönetime toplumun tüm temsilcilerinin katılması hususunda önemli bir aşamaya işaret etmektedir.

Şimdi şûrâ kelimesinin geçtiği âyeti inceleyelim: “Şûrâ” kavramı, “Onların işleri aralarında şûrâ iledir / و أمرهم شورى بينهم /” biçiminde bildirmeli (ihbârî) olarak varit olmuştur. Şûrâ'nın Müslüman toplumun tabii bir karar alma mekanizması olduğu ifade edilmektedir. Âyetin siyâk-sibâkı açısından son derece dikkat çekici bir bağlamı vardır. Buna göre Müslümanların, iman etme, namaz kılma, infakta bulunma ve zulmü engelleme vasıflarının arasında işlerinin şûrâ olmasının zikredilmiş olması son derece dikkat çekicidir. Ayrıca âyetin yer aldığı sûreye eş-Şûrâ adının verilmesi de şûrâya atfedilen önemin göstergesidir.”⁴⁸

İbn Kesîr (ö.774/1373) âyetin tefsirinde şöyle diyor: “Onlar, istişâre etmeden herhangi bir iş konusunda kesin karara varmazlar. Örneğin savaş ve benzeri konularda herkes kanaatini ifade edinceye kadar bir karara varmazlar. Bu durum aynen yüce Allâh'ın Hz. Peygambere “iş konusunda onlara danış” (Âl-i İmran 3/159) emri gibidir. Bundan ötürüdür ki, Allâh Resûlü, savaş gibi önemli durumlarda ashabıyla istişâre yapıyordu.”⁴⁹

Hulefâ-i Râşidin'in ilk iki halife döneminde Allâh Resûlü'ne ittibaen istişâre ile birçok önemli konuyu karara bağladıklarını biliyoruz.⁵⁰ Diğer iki halife olan Hz. Osa-

⁴⁷ İbn Haldun, Ebû Zeyd Veliiyyüddîn Abdurrahmân b. Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Hasen el-Hadramî el-Mağribî et-Tûnisî(ö. 808/1406), *Mukaddime*, tah. Halil Şehâde Süheyl Zekkâr, (Beirut, Dâru'l-Fikir, 2001) 1: 295.

⁴⁸ Türcan, “Şûrâ”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, 39: 230.

⁴⁹ İbn Kesîr, Ebû'l-Fidâ İsmâil İmâdü'd-Dîn İbn Ömer İbn Kesîr İbn Dasvûd ed-Dimaşkî el-Kureyşî (ö. 774/1373), *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, (Beirut: Daru'l-Fikir, 1987) , 2: 155.

⁵⁰ Hulefâ-i Râşidin dönemi tamamen istişâreye dayanan bir yönetim ile idare edilmiştir. Bunlardan en önemlisi, Hz. Ebubekir döneminde Kur'ân'ın cem'i, dada sonrasında Hz. Osman döneminde Mushaf haline getirilip çoğaltılması, Halifelerin seçimi, Hz. Ömer döneminde hapishane inşası, Kendisinden sonraki halifenin seçimi için oluşturulan şûrâ heyeti gibi devlet kurumlarının oluşturulması zikredilebilir. Bkz.Ebü'l-Fadl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî es-Süyûtî,(ö.

man ve Hz. Ali'nin de aynı yolu takip ettiklerini görüyoruz. Fitne olayları baş gösterdiğinde Hz. Osman valilerini çağırarak istişâre etmiştir. Akabinde cereyan eden olaylar neticesinde hilafeti kabule zorlanan Hz. Ali, daha kötü hadiseleri önlemek için görevi kabul etmek durumunda kalmış, istişâreyi sürekli olarak işlevsel kılmıştır.⁵¹

4.2. Kur'ân'a Göre Şûrâ'nın Önemi

Semantik tahlilini kısaca zikrettiğimiz şûrâ kavramının öneminden bahsetmemiz yerinde olacaktır. Ferdî, âilevî, toplumsal ve siyasi alanlardaki anlamıyla, danışma, fikir sorma, nihai kararı belirleme anlamına gelen şûra prensibi son derece önemli bir toplumsal ilkedir. Hz. Peygamberden başlayarak asr-ı saadet, dört halife dönemi ve sonraki müesses İslami yönetimlerde, adaletin ve sosyal huzurun başat ilkesi olan şûrâ en etkin şekliyle kullanılmıştır. Biraz önce bahsettiğimiz Uhuh savaşı hadisesinde olduğu gibi, Hz. Peygamber şahsi kanaat olarak Medine'de kalıp savunma savaşı yapmak fikrinde olmasına ve bu manaya gelen rüyasının tabirine rağmen, ilkeli davranmaktan ödün vermemiş şûrâ'da sonucunda çıkan karara uymuştur.⁵² Savaşın Müslümanların aleyhine sonuçlanacağına dair bariz ipuçları olmasına rağmen "Onlarla iş huşunda istişare et. Karar verdikten sonra ise Allâh'a güven" ilkesinden taviz vermemiş ve şûrâ'dan çıkan neticeye göre düşmanı Medine dışında karşılamak için düşmanı Uhud mevkiinde karşılamıştır.

Yüce Allâh, Âdem(as)'ı yaratırken meleklerle bunu haber vermiştir(Bakara 2/30-33). İbrahim (as), oğlu İsmail'i kurban etmek istediğinde kendisi ile konuşmuş ve düşüncesini öğrenmiştir. (Saffât 37/102). Yüce Allâh nebisine, "وَشاوَرْتُمْ فِي الْأَمْرِ فَإِذَا عَزَمْتَ فَتَوَكَّلْ عَلَى اللَّهِ" /İş hakkında onlara danış, fakat karar verdin mi Allâh'a güven" (Â-i İmrân 3/159) diye emretmektedir.

Allâh'ın elçisi Bedir savaşı öncesinde savaş ile ilgili olarak ashabıyla istişâre/meşveret etmiştir. Şam'dan dönen Kureyş kervanının yakalanmadan kurtulduğu haberi Hz. Peygambere ulaşmıştı. Kureyş liderlerinin Hz. Peygambere öldürme konusunda kararlı olduğunu haber alan Resûlullâh (sav), işi çözmek için ashabıyla istişâre etti. Bazıları buna hazır olmadıkları gerekçesiyle savaş konusundaki rahatsızlıklarını dile getirdiler. Aynı kesim kendi görüşlerini Hz. Peygambere benimsetebilmek için de ikna etmeye çabaladılar. Olayı anlatan Kur'ân âyetlerine bakalım: "Nasıl ki, Rabbin seni

911/1505), *Tarih-i Hulefa,, Menâhilü's-şafâ' bi-tevârihi'l-e'imme ve'l-hulefâ'* nşr. Saïd Mahmûd Ukayl, (Beirut: 2005), 129,137.

⁵¹İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, 2: 155.

⁵² A.Sait Sıcak, "İlkelilik Ahlakı Açısından Kur'ân'da Uhud Gazvesinin Anlatımı Ve Kur'ân'da Şûrâ", Cemil Meriç – 10. *Sosyal Bilimler ve Spor Kongresi* (Hatay:23-25 Kasım 2018),Yayın No: 03,

hak uğruna (savaşmak üzere) evinden çıkarmıştı. Müminlerden bir grup ise bu konuda kesinlikle isteksizlerdi. Gerçek apaçık ortaya çıktıktan sonra, sanki göz göre göre ölüme sürükleniyorlarmış gibi, (durum) açığa çıktıktan sonra (da) hak hususunda seninle tartışıyorlar. Hani Allâh size iki taifeden birini, o sizindir diye vaat ediyordu. Siz de güçsüz olanın sizin olmasını istiyordunuz. Oysa Allâh, sözleriyle hakkı meydana çıkarmak ve kâfirlerin ardını kesmek istiyordu. Bu, suçlular hoşlanmasa da Allâh'ın hakkı ortaya çıkarması ve batılı ortadan kaldırması içindi/ كما أخرجك ربك من بيتك بالحق وإن فريقاً من المؤمنين لكارهون. ”بجادلونك في الحق (Enfâl 8/5-8)

Savaşa gidip gitmeme konuşulurken, Muhacirlerin büyüklerinden Hz. Ebûbekir, Hz. Ömer, Mikdâd b. Amr gibileri tek tek söz alarak görüşlerini belirttiler. Çoğunluk savaşmaktan yana fikir beyan etmekteydi. Mikdâd b. Amr'ın şu sözleri, kararın kesinleşmesinde büyük rol oynamıştır: “Ya Resûlallah! Allâh sana neyi hoş göstermişse onu yap. Biz seninle beraberiz. Allâh'a yemin olsun, Benî İsrail'in Musa'ya ‘Git sen ve Rabbin savaşın!/فانانا و ربك ففانانا’ (Mâide 5/24) dedikleri gibi demeyeceğiz. Biz senin yanındayız”. Bu söz üzerine Resûlullah'ın yüzü parladı, sevinçle doldu.⁵³

Danışma anlamına gelen istişâre, müşâvere, şûrâ kavramlarının aynı kökten gelen anlam örgüsünün içinde olduğunu yukarıda görmüştük. Bu durumda şûrâ'nın gerçekleşmesi gereken düzlemlerini üç ana alan olarak belirleyebiliriz: Ferdî, ailevî, toplumsal. Toplumsal alandaki şûrâyı da siyasal ve idari olarak iki alt başlıkta değerlendirebiliriz. Çünkü siyaset ve idari konular birbirinden ayrı düşünülmemelidir. Sonuçta her ikisi de toplum maslahatına olan alanları kapsıyor olsa da, sözgelimi bir fabrika yönetimi veya bir eğitim kurumunun idaresi de idare kapsamındadır ancak bunlar siyasal alanın dışındaki idari düzenlemelerdir. Diğer taraftan, halka danışmak için yapılan referandum toplumsal ve siyasal alanları kapsar, ancak referandum aşamasına kadar yapılan düzenlemeler ise idarenin yetkisine girer.

Bu idare, yine siyasal iktidarın elindeki bir yetki olacağından, verdiğimiz örnekte bu iki alanın yani idari ve siyasi alanlardaki şûrâ'nın teorik olarak birbirinden ayrılması gerektiğini lüzumlu kılar. Bu konuya, toplumsal alandaki şûrâ maddesinde tekrar değineceğiz ve günümüzün düşünürlerinden M. Muhtâr eş-Şankî'nin konu ile ilgili önemli ve dikkat çekici tahlillerini de zikredeceğiz.

⁵³ Buhârî, *Tefsir*, 5/4; Ebû Muhammed Cemâlüddîn Abdülmelik b. Hişâm, (ö.218/833) *es-Sîretu'n-Nebeviyye*, nşr. M. Muhyiddin Abdülhamîd, (Kahire: 1979),1: 165.

4.3. Kur'ân'a Göre Şûrâya Konu Olan Toplumsal Konular

Şûrâya bahis olan meselelerin, hakkında nas olmayan meseleler olduğunda şüpheli bulunmamaktadır. Buna göre hakkında şer'i bir hüküm bulunmayan konularda ise şûrâ gereklidir. Nitekim Hz. Peygamber'e şûrâyı emreden âyeti, İbn Abbas (ö. 68/687), "و شاورهم في بعض الأمر" /ve şâvirhum fi ba'dil emri" şeklinde yorumlayarak bazı işlerde şûrâ olabileceğini, bu hususlar da hakkında vahyin bulunmadığı konulardır şeklinde yorumlamıştır.⁵⁴ Ayrıca şûrânın hakkında helal ve haram hükmü bulunan konularda olamayacağı da bilinen bir gerçektir.

"Geleneksel fıkıh anlayışında hangi hususların şûrâ konusu olabileceği hakkında bir sınıflandırma bulunmamaktadır. Bunun yanında hakkında nas bulunan konuların şûrâ konusu olamayacağı üzerinde ittifak edilmiştir. Bu uygulamanın delili ise Hz. Peygamber'in vahiyle bildirilen şer'î hükümler hakkında istişâre etmemiş olmasıdır. Âyet'le kayıtlanmamış konulardan hangilerinin istişâre mevzuu edilebileceği husunda farklı görüşler ileri sürülmüş, bunlar; "و شاورهم في الأمر" /İş hususunda onlarla istişâre et!" (Âl-i İmrân 3/159) âyetindeki "emr" (iş) kelimesinin yorumlanması üzerinde yoğunlaşmışlardır.

Bir kısım fıkıhçılar, âyetin iç bağlamından hareketle istişâre emrinin yalnızca savaşla ilgili görüşlerin alınmasını içerdiğini ileri sürerken bazıları ise, din ve dünya işleri şeklinde ikili bir ayırım yaparlar. Bu görüşte olan fıkıhçılara göre, istişâre emri sadece dünyevi meselelerle sınırlı olmalıdır. Bu konuda çoğunluğun görüşü şu şekildedir: Tüm konuların dinî yönü vardır. Dolayısıyla vahiyle kayıtlanmamış meselelerin hepsi istişâre kapsamına dâhildir. Öte yandan halifenin/devlet başkanının ehlü'l-hâl ve'l-akd'in şûrâ yöntemi ile meydana getirilme zorunluluğu, temel bir ilke olarak kabul görmüştür. Bu hususta ittifak vardır. Modern araştırmacılardan bazılarına göre, derin ve detaylı araştırma yapılması gereken içtihadı açık önemli işlerin tümünde şûrâ yöntemine başvurulması gerektiği görüşündedirler. İbn Abbas'ın âyetin "و شاورهم في بعض الأمر" /İşlerin bir kısmında onlara danış!" şeklindeki kıraatı, bazı işlerin şûrâ konusu olabileceği yönündeki görüşü destekler niteliktedir. Buna rağmen, İbn Atiyye el-Endelüsî (ö. 541/1147) tarafından bu kıraat, istişârenin ancak helâl ve haram kılma dışındaki konularda yapılabileceğini delillendirmek üzere zikredilmektedir. Bu konudaki farklı görüşler, Hz. Peygamberin şer'î hükümlerin tespitinde onun içtihat yetkisinin bulunup bulunmadığı ile alakalı ihtilafa dayanmaktadır. Diğer yandan sahâbenin içtihadı açık tüm alanlarda birbirleriyle istişâre ettikleri bilinmektedir.⁵⁵

⁵⁴ Kurtûbî, *el-Câmiu li Ahkâmi'l-Kur'ân*, 2: 172.

⁵⁵ Sallâbî, Ali Muhammed, *İslam'da Şûrâ*, Trc: Harun Ünal ve Bahaddin Sağlam, (İstanbul: Ravza Yayınları 2010), 20.

Hız. Peygamber'e sahabe ile istişâre etmeyi, sadece savaş taktikleri ve teknik konularla kayıtlı olduğunu söyleyenler şu gerekçeleri dayanmışlardır: Savaş sırasında yapılacak istişâre sayesinde, sahabenin gönülleri alınmış, dinlerine sadakatleri perçinlenmiş olacaktır. Çünkü ilk defa İslam'a girip savaşa katılanlar da vardı. Hız Peygamberin onların düşüncelerine değer verdiğini ve kendilerine yardım etmek istediğini görmeleri sağlanmıştır.⁵⁶

Katâde'nin (ö.118/735), Ammâr'ın ve de İbn İshâk'ın (ö. 151/768) görüşleri yukarıdaki düşünceyi destekler mahiyettedir. Özetle şu görüşü savunmaktadırlar: "Allâh Teâla, elçisine ashabına "işler" hakkında kendilerine danışmasını emretmiştir. Dini meselelerde zaten vahiy almaktadır. Arkadaşları ile istişâre etmesi de onların nefislerini dizginlemek, kalplerini İslam'a karşı ısındırmak, Peygamber'in (sav) onların görüşlerine ehemmiyet verdiğini ve kendilerine yardımcı olmak istediğini göstermek içindir."⁵⁷

Ebû Hayyân el-Endelûsî (ö.745/938) de müşaverenin "savaş" mevzuu gibi nassın olmadığı ve sahabenin görüşlerini öğrenmek istediği hususları kapsadığını söylemektedir. Ona göre, müşâvere yapılmasının emredilmiş olması fikri, âyetin kendisine daha uygun düşmektedir. Ayrıca, istişâre bizzat savaş durumlarında yapıldığı gibi benzer durumlar da yapılabilir.⁵⁸ Nitekim tefsir âlimleri, vahyin nazil olduğu durumlarda Peygamberin istişâre yapmasının caiz olmadığı konusunda ittifak halindedirler. Çünkü vahyin olduğu yerde rey ve kıyasa yer olmaz. Bununla birlikte "vahyin olduğu durumların hepsinde de müşavere caiz midir/değil midir?" Sorusunun cevabına karşılık şunlar söylenmiştir: Kelbî (ö. 204/819) ve çoğu ulemaya göre, müşavere ile emredilme hususu savaşa hastır. Çünkü el-emr'deki lam istiğrak için değildir. Buna göre "el-emr", önce geçen 'belirli bir şeyi ifade etmektedir. Belirli olan bu şey ise, Uhud savaşındaki 'harp işi' dir. Hubâb İbn Münzir'in (ö. 20/641) Bedir günü Hız. Peygambere su kuyusu yakınında konaklamayı tavsiye eden görüşü de,⁵⁹ bunun harp işine has konulardan olduğunu ifade eder.

Savaş öncesi yapılan istişâre örneklerinden bir diğeri de Hendek savaşında sahabe ile yapılmış olan istişâre'dir. İstişare esnasında Sa'd bin Muâz (ö.5/627) ve Sa'd bin Ubâde (ö.13/635), Gatafân Yahudilerinin, Kureyşli müşriklerle yaptıkları anlaşmayı geçersiz saymak ve müşriklerin güçsüz kalmaları karşılığında kendilerine Medine mahsul-

⁵⁶ Kurtûbî, *el-Câmiu li Ahkâmi'l-Kur'ân*, 2: 172.

⁵⁷ İbn Kesir, *Tefsîru'l Kur'ân'il-Azîm*, 2: 155.

⁵⁸ el-Endelûsî, Muhammed b. Ebû Yûsuf Ebû Hayyân, *Tesiru'l-Bahru'l-Mûhît*, thk: Şeyh Muhammed Adîl Ahmed Abdül Mevcûd-eş-Şeyh Alî Muhammed Muavvad, (Beyrut: Daru'l-Kutub'ul-İlmiyye,3.Basım 2010), 3: 104.

⁵⁹ İbn Hişâm, *es-Sîretu'n-Nebviyye*, 2: 263; Ebû Abdillâh Muhammed b. Sa'd b. Menî' el-Kâtib el-Hâşimî el-Basrî el-Bağdâdî (ö. 230/845) *eş-Tabakatü'l-kübrâ*, nşr: İhsan Abbas (Beyrut: 1963), 2: 14.

lerinin belli bir kısmının verilmesinin teklif edilmesi fikrine karşı çıkmışlardır. Bu örnek, savaş sırasında yapılan istişârelerden biri olarak Hz Peygamberin müşavereye harp hususlarında başvurduğunun gösteren bir örnektir. İbn Abbâs'ın (ö. 687) da âyeti " و شاورهم في بعض الأمر /ve şâvirhum fi ba'd'l-emr" şeklindeki izahı, bu görüşün delillerinden sayılabilir. Dil bilimcilerinin " و شاورهم في الأمر /ve şâvirhum fi'l-emr" ifadesindeki belirlik takısının, emrin sürekliliğini değil, müşavere yapılması istenen işin, içinde bulunulan/harp işi olduğu kanaatinden hareket etmişlerdir. Bu görüşte olanlara göre; müşaverenin yasaklandığı yerler nassın bulunmadığı hususlardır. Böylece müşâvere konusunun harp işleri olduğu sonucuna ulaşmışlardır.⁶⁰

Bazı âlimler ise şûrâ hakkında daha farklı yaklaşımlarda bulunmuşlardır. Şöyle ki: "Lafız umumidir. Hakkında vahyin nazil olduğu kısım özeldir. Vahyin vârit olduğu alanda müşavere caiz değildir. Diğer alanlarda ise istişâre edilebilmesi ile ilgili olarak, ifade hüccet hükmündedir. Çünkü vahyin olmadığı genel meselelerde Hz. Peygamber içtihat etmekle sorumludur."⁶¹

Şâfiî (ö.204/820), Hz. Peygamber için müşavereyi vacip değil, mendûb olarak değerlendirmiştir. Şâfiî, ayetteki müşavere emrini, "البكر تستأمر في نفسها"/Bekâr kıza, evlilik hususunda düşüncesi sorulur" sözünde olduğu gibi bu durum mendûb kabul edilmiştir. Evlenme çağına gelmiş bir kıza babasının evliliği isteyip istemediğini sorması sadece adettendir. Kızını evlilik için zorlayan baba günahkâr olmaz, böyle bir uygulama caizdir. Ancak doğrusu nedir diye sorulacak olsa, en uygun olanı, kızın gönlünü almaktır. Kendi isteği doğrultusunda gönüllü olarak kabul etmesini sağlamaktır. Şâfiî'nin bu fikrinden,⁶² "Şûrâ'nın, ashâbın gönüllerini almak için müşavere emri gelmiştir" görüşünü savunduğunu söyleyebiliriz.

4.4. Kur'ân Açısından Şûrânın Çeşitleri

Danışmak, fikir almak, doğruyu bulmak anlamında kavramlaşan şûrânın Kur'ân'daki kullanım alanları şöylece değerlendirilebilir. Öncelikle kişisel danışma anlamında "ferdî istişâre", ailevî konuların müzâkare edildiği "âilevî istişâre", ayrıca hem idarî, siyasî ve hem de askerî konuların görüşüldüğü "toplumsal istişâre" olarak inceleyebiliriz.

⁶⁰ Kurtûbî, *el-Câmiu li Ahkâmi'l-Kur'ân*, 2: 172.

⁶¹ Haşr süresi 2.âyet (فاعتبروا يا اولي الأبصار /fe'tebiru ya uli'l-ebzar) içtihadın zorunluluğuna delildir. Çünkü ibret alın ey akıl sahipleri demekle, bir çabayı emrediyor. İctihad münazara ve mübahase ile güçlenir. Ayrıca istişâre, Peygambere has ve vacip olan işler cümlesindedir. Müşâvere emri de açıkça vucûb ifade etmektedir. İbn Aşûr, *Tefsîr et-Tahrîr vet't-Tenvîr*, 3: 268

⁶² Kurtûbî, *el-Câmi'u li Ahkâmi'l-Kur'ân*, 2: 172.

Kur'ân açısından belirlemiş olduğumuz bu şûrâ çeşitlerinin incelemesini, kavramın Kur'ân'daki kullanımları ışığında değerlendirmeliyiz.

4.4.1. Ferdî İstişâre

Ferdî istişâre isminden anlaşılacağı gibi kişiseldir. Buna göre ferdî istişâre, bir kimsenin güvendiği birinden fikir ve yardım istemesidir yani danışması eylemidir. Bunu yaparken kendisi hakkında alması gereken bazı kararlar söz konusu olabilir. Bu durum, insanın sosyal bir varlık olması, kendi düşüncelerini güvendiği kimselere teyit ettirmesi, farklı görüşler araştırarak şüphe ve tereddüt ettiği hususlardan kurtulması amacıyla yönelik bir çabadır. Evlenmek isteyen bir genç bir kişinin istişâre etmesi gibi. Nitekim Ensar'dan evlenmek istediği kadın konusunda Efendimize danışan bir sahabe-ye: "Ona baktın mı? Zira Ensâr kadınlarının gözünde bir şey vardır" diyerek onu yönlendirmiştir.⁶³ Neml süresinde geçen Sebe melikesini bir fert olarak değerlendirirsek, kendisinin bizzat karar verebileceği hususu etrafındakilerle istişâre etmiştir. (Neml 27/29-35)

Bir diğer örnek, Hz. Musa ile ilgili olarak babasına fikir veren Şuâyb (as)'ın kızının söylediklerinde görülmektedir: "فالت إحداهما يا أبت استأجره إن خير من استأجرت القوي الأمين" İki kızdan biri, "Babacığım, onu ücretle tut. Herhalde ücretle tuttuklarının en hayırlısı, güçlü ve güvenilir olan bu adam olacaktır" dedi". (Kasas 28/26)

Kurtûbî (ö. 671/1273) âyetin, velinin kızını evlenmesini uygun gördüğü bir kimseye teklif edebilmesinin caiz olduğunun delili olarak zikreder. Kurtûbî ayrıca, Hz. Ömer'in kızı Hafsâ'yı Hz. Peygamber'le evliliğinden önce, Hz. Ebûbekir ve Hz. Osman'a teklif ettiğini de başka bir delil olarak zikretmektedir.⁶⁴ Bu huşular birbakıma âlevî istişâre olarak da değerlendirilebilir. Çünkü evlilik, kız isteme gibi konular aileyi ilgilendirmektedir.

İstişâre'nin ferdî hayatla ilgili bir durumlar, müşavere'nin birden fazla kişiler arasındaki hususlarda, şûrâ'nın ise toplumsal ve siyasal hayatla ilgili kavramlar olduğu söylenebilir. Çünkü kelime kökü ile girdiği kalıp kiplerinden çıkan anlamlar çeşitlilik göstermektedir.⁶⁵ (Kasas 28/26).

4.4.2. Ailevî İstişâre

Kur'ânın ferdî ve âlevî konularda müşavereden bahsettiğini görmüştük. Çocuğun iki yıl olan süt emzirme süresinden önce süttten kesilip kesilmeyeceğinin kararı,

⁶³ Müslim, *Nikâh*, 12.

⁶⁴ Kurtûbî, *el-Câmiu li Ahkâmi'l-Kur'ân*. 7: 323.

⁶⁵ Bkz: "Semantik Açıdan Şûrâ Kavramı" bölümü, s.5-7.

ebeveyn arasındaki müşavere ile olacağı ve bunun çocuğun fiziksel-ruhsal gelişimi açısından daha sağlıklı olduğu belirtilir.

وَالْوَالِدَاتُ يُرْضِعْنَ أَوْلَادَهُنَّ حَوْلَيْنِ كَامِلَيْنِ لِمَنْ أَرَادَ أَنْ يُبْرِئَ الرِّضَاعَةَ ۗ وَعَلَى الْمَوْلُودِ لَهُ رِزْقُهُنَّ وَكِسْوَتُهُنَّ بِالْمَعْرُوفِ ۚ لَا تُكَلِّفُ نَفْسٌ إِلَّا مَا وَاسِعَهَا ۚ لَا تَضَارُّ وَالِدَةٌ بَوْلِدَهَا وَلَا مَوْلُودٌ لَهُ بِوَالِدِهِ ۗ وَعَلَى الْوَارِثِ مِثْلُ ذَلِكَ ۚ فَإِنْ أَرَادَا فِصَالًا عَنْ تَرَاضٍ مِنْهُمَا وَتَشَاوُرٍ فَلَا جُنَاحَ عَلَيْهِمَا ۗ وَإِنْ أَرَدْتُمْ أَنْ تُنْقِصُوا مِنْهُ زَيْدًا أَوْ قَلِيلًا فَإِنَّ كَثْرَةَ رِزْقِهِمْ إِذَا سَلِمْتُمْ إِذَا سَلِمْتُمْ مَا آتَيْتُم بِالْمَعْرُوفِ ۗ وَاتَّقُوا اللَّهَ وَاعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ بِمَا تَعْمَلُونَ بَصِيرٌ /Emzirmeyi tamamlamak isteyenler için-anneler çocuklarını iki yıl tam emzirirler. Onların (annelerin) yiyeceği, örfе uygun olarak babaya aittir. Hiçbir kimseye gücünün üstünde bir yük ve sorumluluk teklif edilemez - Hiçbir anne ve hiçbir baba çocuğu sebebiyle zarara uğratılmasın-(Baba ölmüşse) mirasçı da aynı şekilde sorumludur. Eğer (anne ve baba) kendi aralarında danışıp anlaşarak (iki yıl dolmadan) çocuğu süttен kesmek isterlerse, onlara günah yoktur. Eğer çocuklarınızı (bir sütanneye) emzirtmek isterseniz, örfе uygun olarak vereceğiniz ücreti güzelce ödediğiniz takdirde size bir günah yoktur. Allâh'a karşı gelmekten sakının ve bilin ki, Allâh, yapmakta olduklarınızı hakkıyla görendir." (Bakara, 2/233)

İbn Kesîr(ö.774/137), âyetteki teşâvür ifadesinden birbirine danışmayı, "anne-babanın, çocuğu süttен kesmenin, çocuğun lehine olacağına dair anlaşılarsa" şeklinde tefsir etmektedir. Ebeveynden herhangi birinin istişâresiz olarak tek taraflı karar vermesinin caiz olmayacağı şeklinde açıklamaktadır.⁶⁶

Ailevî istişâreler aile fertleriyle veya yakın akrabalarla yapılır. Buna örnek olarak Yusuf sûresindeki kıssayı gösterebiliriz. Aziz'in karısı Yusuf ile beraber olmak isteyince kapının önünde kocasıyla karşılaşır. Kıssanın ilerleyen bölümlerinde, kralın ailesinden birinin fikrine ve yönlendirmesine başvurduğunu görüyoruz:

وَاسْتَبَقْنَا الْبَابَ وَقَدَّتْ قَمِيصَهُ مِنْ دُبُرٍ وَالْقِيَا سَيِّدَهَا لَدَا الْبَابِ ۗ قَالَتْ مَا جَزَاءُ مَنْ أَرَادَ بِالْأَهْلِكَ سُوءًا إِلَّا أَنْ يُسْجَنَ أَوْ عَذَابَ أَلِيمٍ ۗ قَالَ هِيَ رَاوِدَتْني عَنْ نَفْسِي وَشَهِدَ شَاهِدٌ مِنْ أَهْلِهَا ۗ إِنْ كَانَ قَمِيصُهُ قُدٌّ مِنْ قُبُلٍ فَصَدَقَتْ وَهُوَ مِنَ الْكَاذِبِينَ وَإِنْ كَانَ قَمِيصُهُ قُدٌّ مِنْ دُبُرٍ فَكَذَبَتْ وَهُوَ مِنَ الصَّادِقِينَ /Her ikisi de birden kapıya doğru koştular. (Kadın), Yûsuf'un gömleğini arkadan yırttı. Kapının yanında efendisine rastladılar. Kadın hemen dedi ki: "Ailene kötülük düşünenin cezası, ancak zindana atılmak veya can yakıcı bir azaptır. Yûsuf, "O, benden arzusunu elde etmek istedi" dedi. Kadının ailesinden olan bir tanık da şöyle şahitlik etti: "Eğer onun gömleği önden yırtılmışsa, kadın doğru söylemiştir, o (Yûsuf) yalancılar dandır. Eğer gömleği arkadan yırtılmışsa, kadın yalan söylemiştir. O (Yûsuf) ise, doğru söyleyenlerdendir." (Yûsuf 12/25-27)

⁶⁶ İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'ân'il-Azîm*, 1: 342.

Rasûlullâh (sav) de ifk hadisesinde vahiy gelmeden önce, Hz. Aişe'den ayrılma konusunda Hz. Ali ve Usame b. Zeyd gibi bazı seçkin ve aile içindeki sahabeyle istişârede bulunmuştur.⁶⁷

Ayrıca Fatıma b. Kays adlı kadın sahabi, evleneceği kişi konusunda Rasûlullah ile istişâre etmiştir.⁶⁸ Bu durum, evlilik gibi hayatın en önemli aşamalarından birini teşkil eden bir konuda güvendiği insanlarla fikir teatisinde bulunmanın önemini göstermektedir.

4.3.3. Toplumsal (İdari/Siyasi/Askeri) İstişâre

İdari, Siyasi ve Askeri alanların her biri kendine özgü alanlar olmasına rağmen, tümünü toplumsal alan olarak değerlendirmek, genel kabul görmesi açısından daha özet olabilir. O nedenle bu üç alanla birlikte diğer alanların tümünü, toplumsal istişâre başlığında toplamak anlaşılmaya kolaylaştırılabilir kanaatindeyiz.

İsabetli kararlar verebilmek için, alanında deneyim sahibi uzman şahısların danışmanlığına ihtiyaç vardır. Günümüzde veya geçmişte toplumu yönetenlerin fazlaca danışman bulundurdukları bilinen bir gerçektir. Ayrıca, alanında donanımlı uzman heyetlere danışılmadan alınan kararlar ve yapılan işler genellikle başarısızlıkla sonuçlanmıştır.

Danışmanın önemi hakkında, el-Kurtûbî, (ö. 671/1272) ismini vermediği bir şahsın: "Karşılaştığım bir işte bir kavimle istişâre edip onların dediklerini yaptığım sürece hiç yanılmadım. Çünkü isabet etmiş olsam, isabet edenler onlardır, hata etmiş olsam hata edenler onlardır" dediğini nakleder."⁶⁹

Kur'ân, "ehl-i zikr" diye bir kavram kullanıyor. Buna "işlerinde uzman kişiler anlamını" verilebilir. Dünyevi ve uhrevi hangi iş olursa olsun, mutlaka alanında uzman olan kişilere danışılmalı ve onlardan görüş alarak hareket edilmelidir. "فَسَأَلُوا أَهْلَ الذِّكْرِ إِنْ كُنْتُمْ لَا تَعْلَمُونَ /...Şâyet bilmiyorsanız ehli-i zikre (bilenlere) sorunuz". (Nahl 16/43; Enbiyâ 21/7) Âyet, dış bağlam⁷⁰ açısından Allâh Resûlü'nün risaletinden şüphe ediyorlarsa daha önceki kitap ehli olan Yahudilere sorup bilgi almalarını emreden bir bağlamda gelmekte⁷¹ an-

⁶⁷ Buhârî, "Şehâdât", 15,30; "Hibe", 15, "Cihâd", 64; Müslim, "Tevbe", 56; Nesâî, "Tahâret", 11; Ebû Davûd, "Hudud", 35.

⁶⁸ Müslim, "Talak", 36; Ebu Davûd, "Talak", 39; Tirmizi, "Nikâh", 38; "Talak", 5.

⁶⁹ Gezgin, "Kur'ân'da ve Türk Devlet Geleneğinde Şûrâ", 183.

⁷⁰ Dış Bağlam: "Kur'ân ayetlerinin indiği ortamın tarihi, sosyal ve kültürel özelliklerini ihtiva eden kısma dış bağlam denilmektedir" Bkz: Ahmet Öz, *Kur'ân'ı Anlamada Bağlam*, Hikmetevi (İstanbul: 2016), s.30-31.

⁷¹ el-Beğavî, Ebû Muhammed Muhyissünne el-Hüseyn b. Mes'ûd b. Muhammed el-Ferrâ' (ö. 516/1122) *Me'âlimü't-tenzîl*. nşr. Muhammed Abdullah en-Nemr, Süleyman Müslim el-Hareş, (Riyad: Daru't-Tayyibe, 1411/1991) 5: 21.

cak genel bir ifade tarzı ile uzman kişilere danışılmadan karar verilmemesini emretmektedir. Allâh'ın elçisine “ و شاورهم في الأمر /İş hususunda onlara danış” emri son derece anlamlıdır. Aslında vahye muhatap olan elçiye bu emrin gelmesi genel bir yönetim ilkesini belirlemek içindir. Buna göre yönetilenlerin, yönetime dâhil edilmesi şûrâ ilkesiyle ancak mümkün olabilir. Şûrâ ile yöneten ve yönetilen arasındaki bağı kurmasının yanı sıra, aynı zamanda toplumu da yönetime ortak kılarak alınan kararlarda pay sahibi olmasını sağlar. Şâyet alınan kararlar isabetli ise bu herkesin payına düşeceği gibi, olumsuz olması halinde de sorumluluğu eşit şekilde pay edilmesini beraberinde getirecektir.

Toplumsal istişâre ile ilgili olarak biri Hz. Peygambere has, diğeri ise tüm inananlara hitap eden iki âyet de oldukça dikkat çekicidir. Bunların birinde hitap Hz. Peygamberdir. “ و شاورهم في الأمر /İş konusunda onlara danış” (Âl-i İmrân, 3/15) Diğer âyette ise Müminlerin işlerinin, kendi aralarında danışma ile olduğu söylenerek, “ و انزلهم شورى بينهم /Onların işleri kendi aralarında şûrâ iledir” (Şûrâ, 42/35) şeklinde ihbârî bir cümle ile gelmektedir. Bundan çıkan netice; istişâre ilkesinin müminlerin idare sisteminin mutlak bir özelliği olduğudur.

Burada çağdaş düşünürlerden Muhammed Muhtar Şankîti'nin konuyla ilgili tespitlerinden bahsedilebilir.

“Şûrâ ilkesi, Allâh Teâlâ'nın müminlerin sıfatlarını zikrettiği âyet-i kerimede geçer. Namaz kılma ve zekât verme vasıflarının zikredildiği yerde işlerinin de şûrâ ile olduğunun zikredilmiş olması, şûrânın önemini ortaya koymaktadır. “Onların işleri aralarında şûrâ iledir.” (Şûrâ 42/38). Müşavere ilkesi ise, Allâh Teâlâ'nın Resûlullâh (sav)'e “ و شاورهم في الأمر /Yapılacak iş hususunda onlarla müşavere et” (Âl-i İmrân 3/159) buyruğunda geçen genel bir buyruktur. Nebevi Sünnetinin siyasetle ilgili bölümünde ise sözlü ve fiili ayrıntılar vardır. Metodik olarak en iyisi şûrâ ile müşavere ilkesini birbirinden ayırmaktır. Çünkü şûrâ, yönetimin inşası ve meşruiyetiyle alakalı görüşmelerle ilintilidir. Müşavere ise yönetimin uygulamasıyla ilişkili olan yasama ve yürütmesi ile ilgilidir. Bu metodik ayırım şer'î ve dil yönünden de gereklidir.”⁷²

Muhtâr eş-Şankîti, şûrâ ve müşavere arasındaki bu ayrımı şöyle gerekçelendirir: “Şûrâ ile müşâverenin ayrılmasının anlamı şudur: Peygamberler yöneticiliklerinin meşruiyetini ümmetten almazlar. Yönetim inşası ve meşruiyetiyle bağlantılı olan şûrâyâ ihtiyaçları yoktur. Çünkü Peygamberlerin siyasi meşruiyeti itikâdi bir meseledir. Peygamberlere itaat Allâh'a itaattır. Yüce Allah, bu gerçeği şöyle ifade ediyor: “ من يطع الرسول فقد أطاع الله /Kim Resûl'e itaat ederse Allâh'a itaat etmiştir.” (Nisâ 3/80).

⁷² Muhammed b. Muhtar Şankîti, *Siyaset Fıkhu*, (İstanbul: Mana Yayınları, 2009), 19.

Şankîti, daha sonra, şûrâ kavramının ümmetle alakalı olduğunu belirtir. Ümmeti idare edenler meşruiyetlerini, ümmetten aldıkları için bunlar hakkında şûrânın farz hükmünde olduğunu söyler. Buna göre; Hz. Peygamberin meşruiyet sorunu olmadığı için kendisine danışma emredilmişken, meşruiyetlerini ümmetten idarecilere ise, yasama ve yürütme konusunda müşâvere emredilmiş olmaktadır. Denilebilir ki, şûrâ yönetim inşası ile alakalıyken müşâvere ise yasama ve yürütme ile alakalı hususları içerir.⁷³

4.5. Şûrâ Âyetlerinden Sosyal Hayata Yönelik Çıkarımlar

Çağdaş yönetim sistemleri söz konusu olduğunda, şûrâ kavramı oldukça önem arz eden bir ilke olarak gündeme gelmektedir. Zira şûrânın, istişâre, danışma, referandum, demokrasi gibi kavramların içeriğine olan yakınlığı bu kavramı oldukça önemli kılmaktadır.

Acaba şûrâ kavramına bugünkü önemli değerlerden biri olan demokrasi gözüyle bakılabilir mi? Şûrânın demokrasiyle benzeşen ve ayrışan yönleri nelerdir? Şûrâ kavramından hareketle en iyi demokrasinin İslam'da olduğu söylenebilir mi? İslam ayrı, demokrasi ayrı diye değerlendirilmeli mi?

Çağdaş yazar ve akademisyenler tarafından konu oldukça rağbet görmüş, ilgili makale ve telifler vücuda getirilmiştir. Bunlardan bazıları çağdaş mütefekkir olmalarının yanısıra aynı zamanda teorilerini uygulamış hareket adamlarıdır. Örneğin Sudan İslami projesi uygulamış olan Hasan et-Turâbi⁷⁴, Tunuslu düşünce ve hareket adamı Raid el-Ğannûşi⁷⁵, birçok eserinde konuya dair tahlillerde bulunmuşlardır.

Burada şûrâ ile müşâvere arasında fark olduğunu söyleyen M. Muhtar Şankîti'nin görüşlerine yer vereceğiz. Aynı kökten türemelerine rağmen aralarındaki nüans'a işaret eden Şankîti şunları kaydeder:

“Şer'i yönden farkı şudur: Müşâvere, Kur'ân-ı Kerim'de Rasûlullâh (sav)'e hitap şeklinde gelmiştir. “و/شاورهم في الأمر/” Yapılacak iş hususunda onlarla müşâvere et.” Şûrâ ise Müminlerden bahsederken zikredilmiştir: “و/أمرهم شورى بينهم/” Onların işleri aralarında şûrâ iledir.” Rasûlullah (sav)'e şûrâ emredilmemiş, aksine müşâvere emredilmiştir. Müminlere ise şûrâ, nass ile emredilmiş, Rasûlullâh (sav)'i örnek alma emri uyarınca da zımnen müşâvere emredilmiştir. Şûrâ ile müşâverenin ayrılmasının anlamı şudur: Peygamberler

⁷³ Şankîti, *Siyaset Fıkhı*, 26.

⁷⁴ Hasan et-Turâbi, *Sudan İslam Projesi*, trc: İslam Özkan-Vahdettin İnce (İstanbul: Ekin Yayınları, 2009). *İslam Düşüncesinin İhyası*, Trc. Sefer Turan, (İstanbul: Ekin Yayınları, 2016)

⁷⁵ Raşid el-Ğannûşi, *İslam Toplumunda İnsan Hakları*, trc: Abdülmecit Can, (İstanbul: Birleşik Yayıncılık, 2015); *İslam Devletinde Kamusal Özgürlükler*, (İstanbul: Mana Yayınları, 2016)

yöneticiliklerinin meşruiyetini ümmetten almazlar. Yönetim inşası ve meşrutiyetle bağlantılı olan şûrâya ihtiyaçları yoktur. Çünkü Peygamberlerin siyasi meşrutiyeti itikâdî bir meseledir. Peygamberlere itaat, Allâh'a itaat etmek demektir. Onlara biat etmek, Allâh'a biat etmek demektir. “إن الذين يبايعونك إنما يبايعون الله /Sana biat edenler, gerçekte Allâh'a biat etmektedirler.” (Fetih 48/10) Peygamberlerin yöneticilik hakkı inanç olarak en başta kabul edilmiş bir olaydır. Onları insanlar değil, Allâh yetkilendirmiştir. Bu nedenle Allâh Teâla, Davûd (as)'a şöyle buyurmuştur: “يا داود إنا جعلناك خليفة في الأرض /Ey Davud! Biz seni yer yüzünde halife yaptık.” (Sâd 38/26)

İslâm'da devlet ve toplum idaresine konu olan şûrâ meselesi, iki temel noktayı içerir. Bunlardan birincisi, devlet başkanının tensibi, diğeri ise kamunun işleyişi, işleyişin meşruluğu ve uygunluğunun kontrol edilmesidir.

İlk madde hakkında, İslam hukukunda şûrânın esnek olduğunu söylememiz mümkündür. Bununla alakalı olarak, çağdaş Müslüman yazarlar tarafından, doğrudan veya dolaylı yapılan seçimlerin, şûrâ sürecini tamamlayan bir yöntem olduğunu söylemişlerdir. Raşid el-Gannûşi,⁷⁶ Muhtâr eş-Şankîti,⁷⁷ Hasân et-Turabi⁷⁸ gibi çağdaş mütefekkirler bir İslam devletinin bütün üyelerinin özgür ve adil seçimlere katılmaya hakkı olduğu ifade etmişlerdir.

İkinci konuda da İslam hukuku'nun oldukça esnek olduğu açıktır. Doğrudan veya dolaylı seçimler vasıtasıyla temsili müesseselerin kuruluşu (parlamento, meclis, istişâre kurulu) şeriatla uygundur ve bu durum şûrânın iyi bir şekilde uygulanışını ifade eder. Bu kurum, çeşitli kamu meseleleri hakkında kararlar alabilmek için yetkilendirilebilir. Ayrıca, otoritenin kötü kullanımını neticesinde istibdad'a gidilmemesi ve şeriat kurallarının çiğnenmemesini garanti altına almak için, yürütme organının herhangi bir tasarrufunun geçerlilik ve teamüllere uygunluğunu denetleme yetkisine sahip olabilir. Bu temsili müesseseler diğer taraftan bu beklentilere de karşılık vermelidirler.⁷⁹

Siyasi partilerin demokratik sistemin esaslı birimlerinden olabileceği ileri sürülebilir. Fakat siyasi partiler şeriatla ne kadar bağdaşıp bağdaşmadığı sorgulanmalıdır. Çünkü Şeriat, gerçekten bütün insanlar için eşit fırsatlar tanımaktadır. İslam Hukuku kendini ifade etme, fikir özgürlüğü gibi siyasi hak ve özgürlükleri de güven altına alan bir adalet mekanizması ön görmektedir.

⁷⁶ Raşid el-Gannûşi, *İslam Devletlerinde Kamusal Özgürlükler* trc: Osman Tunç, (İstanbul: Mana Yayınları 2016), 205.

⁷⁷ Muhtar eş-Şankiti, *Sisayte Fıkhi*, 35.

⁷⁸ Hasan et-Turâbî, *Sudan İslam Projesi*, trc: İslam Özkan-Vahdettin İnce (İstanbul: Ekin Yayınları, 2009), 25; *İslam Düşüncesinin İhyası*, trc. Sefer Turan, (İstanbul: Ekin Yayınları, 2016).

⁷⁹ Gezgin, “Kur'ân'da ve Türk Devlet Geleneğinde Şûrâ”, 183.

SONUÇ

Kur'ân'da, müşâvere, teşâvür ve şûrâ kavramları ayrı ayrı âyetler halinde kullanılmaktadır. Aynı kökten gelmelerine rağmen, bu üç kavram arasında ince farklar ve anlam zenginlikleri vardır. Buna göre, kemiyet ve keyfiyet veya özel ve genel açısından farklılıklar arz edebilir. Danışılan şey ferdî bir mesele olabilir. Hak ve hukuk temelli âilevî bir mesele veya devlet idaresi, savaş, barış, idarecilerin tayin ve seçimi gibi devlet ve toplum konularını ilgilendiren daha ciddi konular da olabilir. Kategorilerin farklılığı, istişâre, müşâvere ve şûrâ kavramlarının alanlarının farklılığını doğuracağı için, bu farklılıkların belirlenmesi gerekmektedir. Şâyet konu kişiye özgü, ferdî bir mesele ise buna istişâre, âilevî ve birden fazla şahıslar arasında cereyan ediyorsa müşâvere (Peygambere yapılan müşâvere emri de aynı kalıpla ifade edilmişti), devlet ve idare ile ilgili hususları kapsıyorsa bu da şûrâ kavramı ile ifade edilmektedir. İstişâreye aynı zamanda meşveret de denir. İlgili âyetlerin emir sığınağı ile gelmesi sormanın veya danışmanın zarureti anlamına gelmektedir.

Şûrâ konusu, güncelliğini daima koruyan bir konudur. Özellikle yönetim, demokrasi, cumhuriyet, seçim gibi konular şûrâ kavramını daha da önemli kılmaktadır. Şûrâ kavramı yönetimin inşasında, müşâvere ise yasama ve yürütme ile ilgili hususlarda ortaya çıkar. Diğer şûrâ çeşitleri ise ferdî ve âilevî konuları kapsar. Sonuç olarak fert ve toplumun tüm kesimlerini içine alan bir olguyu ele almaktayız.

Kur'ân öncesi Arap kültüründe şûrâ, meşveret, istişâre kelimelerinin 'danışma' anlamında kullanımının yaygın olmadığı, daha çok "ş-v-r" kökünün sözcük anlamının yaygın olarak kullanıldığını söyleyebiliriz. Buna göre "شار العسل/şâre'l-asele..." ve "شرت الدابة/şurtu'd-dâbbete..." balı kovanından çıkarmak, hayvanı satışa arz etmek için yürütmek, gezdirmek" manalarına gelmektedir. Her iki kullanımda da gizli olan bir şeyi açığa çıkarmak anlamı mevcuttur. Şûrâ'da da danışma vesilesi ile bir çaba sarf edilmektedir. Hatta bu çaba, günümüz devlet idareleri açısından bakıldığında büyük meblağlar ve zaman sarf edilmek suretiyle icra edilmektedir. Hedeflenen şey ise huzur, güven ve adaletin tesis edilebilmesi için en doğru görüşe varmak ve en doğru kararı alabilmektir.

Kur'ân'daki şûrâ kavramının kullanımına gelince, üç âyette de istişârenin farklı alanlarına atıfta bulunmaktadır. Aileden başlayıp, idarî, siyasî ve askerî tüm alanlarda Müslümanların başvurması gereken bir ilke olduğu gösterilmektedir. Bakara sûresi 3/233. âyetinde "عن تراضٍ منهما و تشاور" /karşılıklı rıza ve danışarak" çocuğun sütten kesilmesini yine istişâre ile karşılıklı rıza esasına bağlamaktadır. Bu âyet, nesillerin yetiştirilmesi ve eğitilmesi hususunda şûrâ gibi sosyal bir ilkenin ne kadar önemli olduğunu, toplumun istikbali olan gelecek kuşakların hazırlanmasının tek başına alınacak kararlarla sağlana-

mayacağı ifade edilmektedir. Hatta bu istişâre konusuna anne-babaların dışında konunun uzmanı olan bilirkişilerin dâhil edilmesini gerekli görenler de olmuştur.

Şûrâ ile ilgili ikinci âyet, Âl-i İmrân 3/159'dur. Medenî bir âyet olarak, toplumla alakalı ve dünyevi konularda karar alırken toplum liderlerine, alanında uzman ve ehliyet sahibi kişiler ile istişâre etmenin gerekliliğini Hz. Peygamberin şahsında emretmektedir.

Üçüncü âyet ise Şûrâ 42/38'dir. Genel bir ifadeyle namaz kılan, zekât veren, Allâh'a itaat eden, yardımlaşan bütün müminlerin şûrâ'yı aralarında hâkim kılmalarını övgü ile anmaktadır. Bu âyette, namaz, zekât, Allâh'a itaat gibi, şûrâ'nın da mümin hayatının doğal ve ayrılmaz bir parçası olduğuna dikkat çekilmektir. Zira âyetin ifade tarzı, inşâî bir cümle olan emir kipinden ziyade, ihbârî tarzda gelmiştir. Bu da şûrânın namaz gibi müminlerin yerleşik sosyal bir yaşam tarzı olduğunun belirtilmesini hedeflemektedir.

Sonuç olarak Kur'ân-ı Kerîm, doğruya ulaştıracak adaletli bir yönetimin ilkelerini belirlerken adalet, hakkaniyet gibi düsturların yanında şûrâ ilkesini de öngörmektedir. Yönetimin ismi, şekli ve formatından ziyade işlerliği ve adil olmasına önem veren Kur'ân, bu hedefin gerçekleşmesi için de, toplumun fert, aile ve yönetim katmanlarının tümünde şûrâ ilkesini öngörmekte ve gerekli addetmektedir.

Kaynakça

- Aydın, A. Arslan. *İslam'da Şûrânın Manası, Yeri ve Önemi*, İstanbul: Vefa Yayıncılık, 1992.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail (ö. 256/870), *el-Câmi'u's-Sahîh*. nşr. Muhammed Zühreir b. Nasr. 8 Cilt. b.y.: Dâru Tavki'n-Necât, 2. Basım, 1422/2001.
- Beğavî, Ebû Muhammed Muhyissünne el-Hüseyn b. Mes'ûd b. Muhammed el-Ferrâ'(ö. 516/1122), *Me'âlimü't-tenzil*. nşr. Muhammed Abdullah en-Nemr, Süleyman Müslim el-Hareş, Riyad: Daru't-Tayyibe,1411.
- Bozkurt, Nebi "Meclis", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 28:241-242. İstanbul: TDV yayınları, 2010.
- Cevherî, Ebû Nasr İbn İsmail İbn Hammâd (ö. 400/1009), "mle". *es-Sihâh Tâcu'l-Lüga ve Sihâhu'l-Arâbiyye*.6 Cilt, Thk. Abdu'l-Gafûr Ahmed. 1/72. Beyrut: Daru'l-İlm li'l-Melayîn, 1987.
- Ebû Dâvûd, Süleymân b. el-Eş'as b. İshâk es-Sicistânî el-Ezdî(ö.275/889), *Sunenu Ebû Davûd*, 4 Cilt, nşr. Kemal Yusuf el-Hût, Beyrut: 1409/1988.
- Endelüsî, Ebû Hayyân Muhammed b. Yûsuf b. Alî b. Yûsuf b. Hayyân (ö. 745/1344), *Tuhfetu'l-Erib Bima Fil Kur'âni Minel Ğarib*. Beyrut: Mektebu'l-İslamiyye, 1983.
- el-Ezherî, Muhammed b. Ahmed(ö. 370/980), *Tehzibu'l-Luĝa*, Beyrut: İhyau't-Turâsi'l-Arabî, 2001.
- Fıĝlalı, Ethem Ruhi "Dârünnedve", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 8/555-556, İstanbul: TDV yayınları, 2010.
- İbn Fâris, Ebû'l-Hüseyn Ahmed b. Fâris er-Râzî el-Kazvînî el-Hemedânî, *Mu'cemü Meĝâyîsil-Luĝa* (ö. 395/1004), "şvr", nşr. Abdüsselâm M. Hârûn, Kahire: 1389/1969.

- İbn Hişâm, Ebû Muhammed Cemâlüddîn Abdülmelik b. Hişâm b. Eyyûb el-Himyerî el-Meâfirî el-Basrî el-Mısırî (ö. 218/833), *es-Siretu'n-Nebeviyye*, Beyrut: Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1998.
- İsfahânî, Ebü'l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed b. el-Mufaddal er-Râgıb el-İsfahânî (ö. V./XI. yüzyılın ilk çeyreği), *el-Müfredât fi Ğaribi'l-Kur'ân*, thk. Safvân Adnân Dâvûdî, Dimeşk: Dâru'l-Kalem, 2009.
- İbn Kesir, Ebû'l-Fidâ İsmail İbn Ömer İbn Kesir el-Kureşiyî ed-Dimaşkî(ö.774/1373), *Tefsîru'l-Kur'ân'il-Azîm*, 4 Cilt, Beyrut: Daru'l-Fikr, 1987.
- İbn Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd Mâce el-Kazvînî (ö.273/887) *es-Sünen*.2 Cilt, nşr. Mustafa el-Azâmî, Riyad: 1403/1983.
- İbn Manzûr, Ebü'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrerem b. Alî b. Ahmed el-Ensârî er-Rüveyfî(ö 711/1311). *Lisânu'l-Arab*, 15 Cilt, Daru's- Sâdr, 1.Baskı, Beyrut: 1990.
- Gezgin, Ali Galip, "Kur'ân'da ve Türk Devlet Geleneğinde Şûrâ", *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 4 (1997): 183.
- Hamidullah, Muhammed, *İslam Peygamberi: Hayatı ve Faaliyetleri*, İstanbul: İrfan Yayınevi, 1980.
- Heyet, *Kur'ân Yolu Meal ve Tefsiri*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 6 cilt, Ankara: 2010.
- Kamil Muhammed el-Gindî, "Şûrâ ve İslam Hukukunda İnsan Hakları Demokrasinin Belirginliği", trc. Ahmet Kılıç, *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, 2/12 (2001), 58
- Keskin, Yusuf Ziya Sünnet Vahiy İlişkisi, *Siyer Araştırma Dergisi*, sayı:2, Temmuz-Aralık 2017, 158-160
- Kurtûbî, Ebu Abdillah Muhammed b. Ahmed(ö. 671/1273), *el-Câmi'u li Ahkâmi'l-Kur'ân*. 20 Cilt, Kahire: Daru'l-Fikr,1995.
- Köksal, M. Asım, *Hz Muhammed ve İslamiyet*, İstanbul: Şamil Yayınları,1981.
- Müslim, Ebü'l-Hüseyin Müslim b. el-Haccâc (ö. 261/875). *el-Câmi'u's-Sahîh*. nşr. Muhammed Fuâd Abdülbâkî. Kahire: y.y. 1374-75/1955-56.
- Sarıçam, İbrahim "İslamın Doğuşunun Tarihi Şartları", İslam ve Demokrasi Kutlu Doğum Sempozyumu 1998, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1999), 9-17
- Turâbî Hasan, *Sudan İslam Projesi*, trc: İslam Özkan-Vahdettin İnce. İstanbul: Ekin Yayınları, 2009.
- Turâbî Hasan, *İslam Düşüncesinin İhyası*, trc. Sefer Turan, İstanbul: Ekin Yayınları, 2016.
- Tezcan, Tuğrul. "Şûrâ'nın Kaynağı Bağlamında İslam Öncesi Arap Yaşayışına ve Kur'ân'ın Şûrâ Âyetlerine Bakış". *Dinî Araştırmalar Dergisi* 13/36 (2010): 87-103.
- Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmülî et-Taberî el-Bağdâdî (ö.310/923),*Câmiu'l-Beyân an Te'vîli'l-Âyi'l-Kur'ân*. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1988.
- Türcan, Talip. "Şûrâ". Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, İstanbul: TDV Yayınları, 2010. 39: 230-235.
- Raşid el-Gannûşî, *İslam Devletlerinde Kamusal Özgürlükler* trc: Osman Tunç, İstanbul: Mana Yayınları 2016.
- Râzî, Ebü'l-Hüseyin Ahmed b. Fâris b. Zekeriyâ b. Muhammed el-Kazvînî el-Hemedânî, *Mu'cemü Meķâyisi'l-Luĝa* (nşr. Abdüsselâm M. Hârûn),Kahire 1389/1969.
- Sarıçam, İbrahim, "İslamın Doğuşunun Tarihi Şartları", İslam ve Demokrasi, Kutlu Doğum Sempozyumu 1998, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1998.
- Sallâbi, Muhammed Ali, *İslam'da Şûrâ*. Trc: Harun Ünal, İstanbul: Ravza Yayınları, 2010.
- Şahinoğlu, M. Nazif, *Şûrâya Bir Bakış, İslami Yönetimin Temelleri Şûrâ*, İstanbul: Vefa Yayıncılık, 1992.
- Şankîti, Muhammed b. Muhtar, *Siyaset Fıkhı*, İstanbul: Mana Yayınları, 1. Baskı, 2009.
- Tekin, Osman, *Kur'ân'da Şûrâ Kavramı*, İstanbul: Gündönümü Yayınları, 2012.
- Tezcan, Tuğrul, *Kur'an'da şûra Kavramı ve Çağdaş Yorumları*, Ankara: Yayınevi Yay, 2011.
- Tezcan, Tuğrul, "Şûrâ'nın Kaynağı Bağlamında İslam Öncesi Arap Yaşayışına ve Kur'ân'ın Şûrâ Âyetlerine Bakış". *Dinî Araştırmalar Dergisi* 13/36 (2010): 87-103.

- Tirmîzî, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ b. Sevre Yezîd et-Tirmîzî (ö. 279/892), *el-Câmi'u's-Sahîh*. nşr. Ahmed Mahmûd Şakir, Kahire: 1937.
- Topaloğlu, Bekir, "Şûrâ sûresi", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, İstanbul: Diyanet İşleri, 2010, 39: 239-240.
- Yargıcı, Atilla. "Kur'ân'a Göre Şûrâ ve Demokrasi". *Dinî Araştırmalar Dergisi*. 9/27 (2007): 171-184.
- Zemahşerî, Ebû'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî ez-Zemahşerî(ö. 538/1144). "şvr". *Esâsü'l-Belağa*. 525. Beyrut: Dâru'l-Kubu'l-İlmiye, 1998.

STRUCTURED ABSTRACT

The revelation, downloaded to ensure the happiness of mankind, shows the most correct way to man. The Lord shows them how to live in a society. The Quran offers a social, fair, accurate and participatory model to the human. However, the Quran does not do this by putting a template in front of us. The Qur'an shows us the principles and features of the administration by declaring to us how the administrations should be, but not how they should be. Thus it is seen that one of the administrative features of the believers is consultation, torch, shura (counseling). When it comes to the way the subject is handled, in this study, the concept of shura was firstly addressed in terms of language. The meaning of the words and nouns derived from this root was determined in Turkish by considering the root meaning "ş-v-r". The concepts of "encouragement and shura" derived from the same root and the meanings of these concepts in the three verses used in the Quran were tried to be determined. The closeness and differences between the root meaning and the meaning in the Qur'an were pointed out. The meanings of the surah and its expansions in three verses were tried to be determined through tafsir. In addition, by mentioning the other concepts related to the shura, the shura and advisory councils in the Arabs before the Quran were examined.

The concept was analyzed in three stages, namely before, nuzûl and post nuzûl. As the pre-authoritative period, Arab ignorance institutions such as dar al-nadwa, nâdî, sha'b, mele' which are the institutions indicated in the Qur'an were discussed. The decisions taken about how these institutions operate, advisory boards, blood feuds, family issues, marriage, divorce, deciding whether girls are in the age of intervention or managing the tribal or site state are mentioned. On the other hand, the Greek city-state and Roman state administrations also referred to the advisory bodies as institutions and their common aspects with the shura in Islam. As the nuzûl period, the three verses descended were handled in the light of classical and modern tafsirs. It is observed how the meaning of "to reveal the hidden and valuable thing, thus to make use of what is beneficial for the people", which exists in the infrastructure of the concept, exists in the concept of shura.

The examples of shura that are presented in the Qur'an as the Nuzûl period also present the practices of what the purpose is from shura. Accordingly while consultation with prominent statesmen about Solomon's letter was an example of positive consultation, Pharaoh The consultation he made with mele' in order to kill or drive Moses, once again in the consultation, where Yusuf's brothers decided to throw him into the well and

tell his fathers to eat wolves, it is accepted from the examples of negative cough. In addition, there are examples in the Quran that appear to be from the surah but are not surah. For example, it is not examples of the courage that Allah almighty destroyed the angels that he will create a caliph on the earth, and the conversation he had made with his child about the sacrifice of his son in the dream of Abraham (pbuh).

The nuzûl period shura it brings the practices of the Prophet directly to the agenda. Because the verse, which tells the Messenger of Allah to do torture with his companions was applied on the occasion of the battle of Uhud, although the opinion of the prophet before the war was contrary to the opinion of the Messenger of Allah, to meet the enemy outside of Madinah in line with the decision of the Prophet, who was ordered to act principally and morally. accepted. As a result, even if the Messenger of Allah did not compromise on Surah, despite the dreams he had seen, the war resulted in the Muslims being tortured by giving more than 70 martyrs. Then, in the Hulafâ-i Râshidîn, they also adopted a government that adhered to the consultation method of the Messenger of Allah. Even the processes of appointment as caliphs are the biggest proof of this. In terms of the post-nozzle period and today, the concept of "shura" attracts attention. Because the closeness of meaning to the modern concepts such as "democracy", "republic", "election", "referendum", "political participation", makes the subject more important. We have gathered the varieties of shura under three main headings. Accordingly, there are three types of shura, namely individual shura, family shura and administrative shura. We can evaluate shura as two parts in terms of the width and narrowness of the coverage area. Accordingly, the type of consultation on issues requiring more expertise and specialization is called "special shura", and the type of consultation, which is the determination of the majority of the votes and opinions, is called "general shura".

Firstly, the applied examples of shura came from the Qur'an and then we have shown with examples in the life of the Prophet. Asr-ı saade practices also reveal the importance of shura in social life. In addition to performing the bridge task between the ruler and the ruler, the shura also has many features in this section, such as making people share decisions, valuing people, preventing dictatorship. We have briefly mentioned which of the practices in the contemporary era coincide with and which contradicts. Facts such as democracy, referendum, election and parliament should be evaluated within this framework. In the study, the concepts related to the sura were touched only and the subject was processed in a way not to exceed the limits of an article.